UDK 811.163.4*3(497.6)'28
81'344.4
Originalni naučni rad / Original scientific paper
Primljen / Received on 17. 11. 2011.
Prihvaćen za objavljivanje /
Accepted for publication on 23. 12. 2011.

Refik BULIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

PORIJEKLO EKAVIZMA U GOVORIMA TEŠANJSKO-MAGLAJSKOGA KRAJA

U ovome radu raspravlja se o porijeklu ekavizma u govorima tešanjsko-maglajskoga kraja i analiziraju mogući dokazi i pogrešne pretpostavke za do sada poznate „narodne hipoteze“ ili one koje su postavljali naučnici. Rasprava pokazuje da Ružičićeva hipoteza iz 1936. godine, prema kojoj su ekavske osobine nastale na drugom mjestu pa se migracijama prenijele u tešanjsko-maglajski kraj, ima dosta opravdanja, ali da bi se ona morala dodatno potvrditi pouzdanim podacima o doseljavanju stanovništva iz Slavonije u tešanjsko-maglajski kraj.

Ključne riječi: ekavizam, ekavsko-jekavski govor, ekavski govor, ijekavski govor, zamjena jata, tešanjsko-maglajski kraj

1. O porijeklu ekavizma u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja postoji nekoliko različitih hipoteza. One bi se prema karakteru svoga nastanka mogle podijeliti u dva tipa; prvi bismo uvjetno mogli nazvati narodnom hipotezom, a drugi bi bile hipoteze znanstvenika,[1] nastajale u različitim fazama razvoja južnoslavenske dijalektologije.

2. Mnogi stanovnici tešanjsko-maglajskoga kraja svjesni su različitih realizacija riječi s refleksima *jata* u dugim slogovima. Na pitanje otkuda ekavski govor u njihovu kraju, oni najčešće odgovaraju da je to osobina koju su u ovaj kraj donijeli učitelji koji su bili iz Srbije.[2]

[1] Nekada se ne može govoriti o potpuno znanstveno razrađenim hipotezama, već samo o mogućim pretpostavkama za koje su se opredjeljivali pojedini dijalektolozi.

[2] Hipoteza je prisutna i u tešanjskom i maglajskome kraju i, prema mojim saznanjima, nije nastala u nedavnom predratnom vremenu, već mnogo prije.

2.1. Ova hipoteza postaje neodrživa odmah poslije konstatacije da se ekavaski refleks j*ata* u dugim slogovima javlja u tešanjsko-maglajskom kraju samo u govoru Bošnjaka, ali je mogu „oboriti“ i neke druge činjenice.[3]

2.2. Ako su ekavizam donijeli učitelji iz Srbije, nastanak ekavizma u tešanjsko-maglajskom kraju morao bi se vezati za neko relativno novije vrijeme[4] jer se dolazak učitelja iz Srbije, kojih je svakako bilo u tešanjsko-maglajskome kraju, može vezati za period poslije Prvoga svjetskog rata.

Ekavizmi su, međutim, u govorima tešanjsko-maglajskoga kraja bili prisutni i u devetnaestom stoljeću[5] a to se može utvrditi dvama sigurnim dokazima: kvestionarom popunjenim 1897. godine u Tešnju i Maglaju te jezikom pjesama koje je početkom dvadesetog stoljeća u Tešnju zapisao Salih Mešić.[6]

2.3. Na tešanjsko-maglajskom području popunjeno je 1897. godine više kvestionara *Pitanja o govoru prostoga naroda,*[7] a postojanje ekavizma u dugim slogovima potvrđeno je za Tešanj i bližu okolicu te za Maglaj.

Kvestionar za Tešanj i okolicu popunio je Ilija Terzić, *„učitelj II, III i IV razreda (...) K(otarski) starješina“,*[8] koji je bio Hrvat, što se vidi iz njegove zabilješke na kraju popunjenog kvestionara.[9]

---

3 U prilog obaranju takve hipoteze ide i Okukino mišljenje: „(...) ovi ekavizmi nisu import iz standardnog jezika ili pak proizvod djelatnosti nekih misionara ekavaca“ (Okuka 1973: 45).

4 „Zastupnici“ ove hipoteze i misle da je tako.

5 Sigurno i ranije, ali nisam uspio pronaći pisane dokumente na našem jeziku iz ranijeg perioda u kojima bi se utvrdilo postojanje ekavskih likova.

6 Mešićeva rukopisna zbirka ima 314 pjesama, „pretežno lirskih i lirsko-epskih, nekoliko pjesama koje su na granici od lirsko-epskih prema epskim, a na izdvojenom papiru, mimo ovog broja, nalazi se izrazita epska pjesma 'Omerica Hrnjičić i Troglav', od preko sedamsto stihova“ (Buturović 1987: 277). Rukopisna zbirka čuva se u Muzeju književnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a njegova fotokopija u Biblioteci u Tešnju. Izbor od sto dvadeset pjesama iz Mešićeve rukopisne zbirke objavili su Munib Maglajlić i Smail Terzić (*Sa gornjeg čardaka,* Narodni univerzitet, Tešanj, 1976, 191).

7 V. u konačnoj bibliografiji.

8 *Pitanja o govoru prostoga naroda za Tešanj,* str. 4.

9 Na osnovu napomena koje je Terzić unio u *Pitanja* i na osnovu moga poznavanja tešanjskih govora, zaključujem da on nije dovoljno dobro poznavao govor okolice Tešnja, a možda ni tešanjski. Pored pitanja na prvoj stranici on je zapisao napomenu: „(...) Moj teritorij je mjesto Tešanj u najbližoj mu okolici. Vrijeme mi ne dopušta da ispitam okolicu kako sam želio, da tim zadužbu slavne Direkcije odužim (...)“. Vrlo je vjerovatno da prije popunjavanja Pitanja i nije dugo boravio u Tešnju, jer se iz napomene na str. 11 vidi da poznaje govor Koraća kod Dervente: „Ovim pozdravima pozdravljaju se momci u Koraću kod Dervente“. Ipak, nije jasno je li u Koraću radio ili je u njemu rođen.

Kvestionar za Maglaj popunio je učitelj Derviš Čolaković.[10]

Postojanje ekavizma u Tešnju i okolici obrazloženo je na 4. stranici Upitnika, primjedbom uz prvo pitanje:[11] „Jevreji, rimo-katolici, istočni pravoslavni i stariji muhamedanci ikavci su, ali mješovito sa južnim narječjem, dok opet mlagji u mnogom su ekavci“.[12]

I prisustvo ekavizma u Maglaju obrazloženo je na prostoru za zabilješke uz prvo pitanje u *Upitniku*:

> *Prosti narod u ovom mjestu govori: dete, lepo, mleko, reka, seno, vreme, lepo, slep, deliti, kolevka, cena, nesam (muhamedanci i istočno-pravoslavni, jer katolika ovdje i nema). Vidi primjedbu na zadnjoj strani* (str. 22.).

Na posljednjoj stranici napisana je primjedba:

Na pitanja o govoru prost. naroda odgovarano je ovdje samo za mjesto Maglaj n/B (kotar magl. okruže donjo-tuzlansko.) Stanovnici u općini maglajskoj jesu muh. i istoč. pravosl. Većinom je prostoga naroda i muh. i ist. pravosl. koji govore ekavski. Dvije su mahale muham. koji u ovom govoru nemaju glasa „lj“, nego mjesto „lj“ izgovaraju „j“ kao n. pr. Sujo, poje, bjuhavica, koje i.t.d. mjesto Suljo, polje, bljuhavica, kolje. Riječi, koje su dva puta podvučene crvenilom govore samo ist. pravoslavni, dočim one, koje su podvučene jedan put, govore muh. i ist. pravosl.[13]

---

10 I nacionalna pripadnost dvojice učitelja pokazuje da svi učitelji u vrijeme austrougarske uprave nisu bili iz Srbije.

11 *Upitnik* počinje općim pitanjem, koje se odnosi na cijeli upitnik: „Govori li se u Vašem mjestu:“, a potom dolaze pitanja s odgovarajućim oblicima ili konstrukcijama. U prvom se pitanju provjeravaju oblici: *dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam ili dite, mliko, rika, sino, vrime, lip, slip, diliti, kolivka, cina, nisam.* Kao što se vidi iz ovoga pitanja, pri sastavljanju *Upitnika* nije računato n mogućnost ekavskih likova navedenih leksema.

12 Nema podataka o broju stanovnika po vjeroispovijesti iz 1897. godine, a vremenski najbliži popis bio je 1895. godine pa se ti podaci mogu uzeti kao približni za broj stanovnika i u vrijeme popunjavanja kvestionara *Pitanja o govoru prostoga naroda* u Tešanju: muhamedanci – 5.588, istočno-pravoslavni – 453, jevreja – 32 (*Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895. godine,* sastavio Statistički odjel Zemaljske vlade, izdala Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896, XCVIII. Prvo doseljavanje jevreja u Tešanj bilo je 1877. godine (*Ćeman, Hronologija ličnosti i događaja tešanjskog kraja,* rukopis, 72).

13 Po svoj prilici neće biti tačan Čolakovićev podatak da u Maglaju u to vrijeme nema katolika. Prema popisu stanovništva u Maglaju je 1895. godine živjelo 2.896. muhamedanaca, 229 istočno-pravoslavnih, 174 rimokatolika i 39 jevreja *(Ibid.).* Nema podataka o tome da se dvije godine poslije popisa iz Maglaja iselila 174 rimokatolika. Broj rimokatolika u Maglaju rastao je od 31, koliko ih je bilo 1879. godine, do 174, koliko je bilo 1895. godine, a prema popisu iz 1910. godine u Maglaju je živjelo 130 katolika (Hadžibegović 1991: 71).

Napomenama u oba upitnika potvrđeno je prisustvo ekavizma. To se prisustvo u Tešnju veže samo za „mlađe muhamedance“,[14] dok se za starije kaže da su ikavci, ali mješovito sa južnim narječjem,[15] a u Maglaju nema takve diferencijacije.[16]

Povezivanje govora mlađih muslimana s ekavskim izgovorom, a starijih s ikavskim može doprinositi odbrani teze da su mlađi usvojili ekavizam pod djelovanjem škole, ali je takva konstatcija znanstveno neodrživa iz više razloga.

Teško je povjerovati u konstataciju da u Maglaju muslimani svih uzrasta „većinom“ govore ekavski, a u Tešnju samo mlađi.[17] Prihvatimo li tačnim Terzićevo za-

---

14 U ovome dijelu teksta upotrebljavat ću nazive iz napomena u upitnicima.

15 Prema načinu kako je primjedba napisana, *„mješovito sa južnim narječjem“* odnosi se na jevreje, rimokatolike, istočne pravoslavne i starije muhamedance. Teško se može prihvatiti ispravnim zapažanje da su u to vrijeme pravoslavni u Tešnju bili ikavci sa miješanim južnim narječjem. Za to nema nikakvih potvrda izvan „ovakvog čitanja“ Terzićeve konstatacije. No, to se može zaključiti iz nekih njegovih zabilješki uz odgovore na pojedina pitanja, koje su najčešće neprecizne i konfuzne i nisu siguran dokaz za ono što je on želio reći: „Stariji su ikavci u tim riječima“ (uz pitanje br. 7); uz pitanje 46, u kojemu se uz riječi za provjeru odnosa *lj/j: ključ, ljubiti, jegulja, polje, košulja, traži* i provjera toga odnosa u: *ljeto, ljepota, ljesa, ljevoruk,* napisano je: *„Svi. Lito, lipota, livoruk itd.* Mlađi muhamedanci ekavštinom“; uz pitanje 53 stoji: „Svi. Samo rimo-katolici sa ikavštinom“, a odnosi se na leksem *trešnja;* u pitanju 62 podvučene su riječi s *jatom: svjedok, svjetovati, čovjek,* što se odnosi na sve žitelje, a uz lik *čovik* dopisano je da se odnosi na rimokatolike i muhamedance; uz pitanje 147: „Ostalo svi izuzevši mlađe muhamedance koji su ekavci općenito. Tako su i muhamedanska školska mladež tj. ekavci“, te uz isto pitanje još jedna napomena: „Svi kako je podvučeno, dakle mješovito, a rimo-katolici pretežno ikavski.“ Inače, i on je sam uz pitanje 43, u kojemu ima potcrtana i imenica *vrijeme,* konstatirao: *„Svi (vrijeme,* nap. R. B*.).* Mjesto *vrijeme* kod muham. mladića: *vreme, belo, seno.* Inače su stari muhamedanci i rimo-katolici ikavci (potcrtao R.B.)“.

16 Rešetar je i u Žepču od jednog starog muslimana čuo ekavske oblike. V. Rešetar 1907: 72.

17 Nije isključeno da je Terzić u Tešnju slušao muslimane „ikavce mješovito s južnim narječjem“, koji su mogli biti iz ijekavske tešanjske okolice, ali i Tešnjake koji u to vrijeme nisu bili ekavci. Moguće je, naime, da je ekavizam u Tešanj došao iz okolice i da u to vrijeme u gradu nije bila toliko izražena ta pojava, a što je učitelj tu osobinu zapažao kod školske djece i mladića može biti i razlog što su u školu dolazila djeca i iz predgrađa, koje je u to vrijeme, možda, bilo ekavsko. Diskutabilan je i njegov termin *ikavci mješovito s južnim narječjem.* Prije će biti da su bili ijekavci koji u svome govoru imaju ikavizama. V. i Ružičićevu konstataciju za govor sela „Hrvatinići“ i Medakovo (Ružičić 1936: 237). Zanimljivo je da je i Remetić slično pisao o govoru Kladnja: „Kladanjska djeca, radnici, pa i niži službenici, dakle prije svega mlađi svijet, na mjestu dugoga jata gotovo nepogrešivo izgovaraju dugo *e (...),* dok su kod kratkog *jata* tipični jekavci. Na drugoj strani među pravim, vjerodostojnim nosiocima dijalekta, znači među najstarijim stanovnicima, rođenim u ovoj bosanskoj varošici, rjeđe će se čuti primjeri tipa sêno, lépo, snêg“ (Remetić 1981: 183). Remetićevo zapažanje da će se među starijim Kladnjacima rjeđe čuti ekavski

pažanje da mlađi muslimani govore ekavski, a da su stariji ikavci mješovito s južnim narječjem, onda se postavlja pitanje o tome kako su mlađi[18] muhamedanci usvojili ekavski.

Takva nagla promjena govora u kojoj bi roditelji govorili ikavski ili ijekavski, a djeca ekavski nikako se ne može prihvatiti u uvjetima zajedničkog života djece i roditelja, pa čak ni za situaciju da su u školi djecu „tjerali" da uče ekavski. Ako se, samo kao mogućnost, uzme da su tadašnji tešanjski ekavci, tj. „mlađi muhamedanci" doseljenici s ekavskog područja iz Srbije, oni bi morali biti doseljeni do 1862. godine.[19] U vrijeme popunjavanja Kvestionara oni bi imali najmanje trideset pet godina. Uzmemo li to kao mogućnost, onda bismo mogli očekivati da su oni i njihova djeca govorili ekavski, ali se nikako ne bi mogla opravdati činjenica da govore drukčije od roditelja.[20]

---

likovi leksema nisu, po mome mišljenju, nikakvo iznenađenje. Možda je prvobitna ekavska oaza bila u okolici Kladnja, u Plahovićima, a da se odatle ta osobina raširila i u Kladanju, u kome su, možda, živjeli predstavnici čistog ijekavskoga govora. Da u Plahovićima i stariji govore ekavski u dugim slogovima s *jatom,* uvjerio sam se slušajući tipičnog predstavnika toga govora, Osmana Mazalovića (v. u spisku neobjavljenih izvora: *Kasete – Plahovići*), koji je u vrijeme snimanja materijala imao sedamdeset i jednu godinu. To što u Maglaju nema razlike u govoru stariji – mlađi može biti razlog što je u tome mjestu ekavizam ranije „ušao u grad".

Sličan odnos govora mlađi – stariji opisao je i Vujović za Mrkoviće: „(...) ja sam ove ijekavizme čuo od starijih Mrkovića koji su mi služili kao najbolji informatori za cjelokupnu dijalekatsku ilustraciju ovoga govora. I zato sam sklon da ih smatram autohtonim. Ali ima razloga da se odnosimo skeptički prema ovom shvatanju. Naime, žene mrkovićke su pretežno čisti ekavci, bez obzira na svoje godine, kad je u pitanju izgovor dugog jata. Ako se oprezno posmatra govor Mrkovića u porodičnom životu gdje dolaze do punog izražaja sve njihove dijalekatske crte, onda se vidi da ekavizam u dugim slogovima suvereno vlada" (Kako se razvio ekavizam, 236), te: „Posmatrajući starije ljude, ja sam došao do zaključka da se taj proces kod njih još vrši, dok je mlađa generacija sasvim ekavska" (Vujović 1969: 120). Ova Vujovićeva zapažanja o govoru žena i starijih ljudi nije prihvatljivo za tešanjsko-maglajski kraj.

18 Iz Terzićevih se napomena da zaključiti da se odredba *mlađi* ne odnosi samo na školsku muslimansku mladež, već su ekavski govorili „muhamedanski mladići" (uz pitanje 43), „mlađi muhamedanci" (napomena uz pitanje 46), „(...) izuzevši mlađe muhamedance, koji su ekavci općenito. Tako su i muhamedanska školska mladež tj. ekavci" (napomena uz pitanje 147).

19 Te godine su muslimani iseljeni iz srbijanskih gradova. Ovo se uzima samo kao teorijska mogućnost.

20 Teško bi se takva mogućnost mogla prihvatiti i za situaciju da su roditelji ikavci ili ijekavci doselili na ekavsko govorno područje (naprimjer u ekavsku Srbiju) pa im se u takvome okruženju rodila djeca, a oni se poslije izvjesnog vremena, kad su djeca naučila da govore u sredini u kojoj su rođena, preselili (naprimjer u Tešanj), jer ne bi bilo logično očekivati

2.4. Da ekavizam na tešanjsko-maglajsko područje nisu donijeli učitelji iz Srbije, mogu potvrditi i podaci iz historije školstva na tome području.

Škole koje su na tešanjsko-maglajskom području postojale u vrijeme turske vlasti na tim prostorima bile su vjerskoga karaktera. U muslimana su to bili mektebi i medrese,[21] a tek će tzv. ruždije, koje su osnivane u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, dobiti karakter građanskih škola. Maglajska je ruždija otvorena 1872. ili 1873. godine.[22] Podaci o postojanju ruždije u Tešnju nisu jedinstveni; navode se tri različite godine: 1853, 1867 i 1872.[23] Ruždije su mogla pohađati djeca svih vjeroispovijesti, no nema potvrde da je to i bilo u tešanjskoj ili maglajskoj ruždiji.[24]

Katoličko je školstvo u Bosni i Hercegovini najčešće bilo u neposrednoj vezi s radom franjevaca, pa tako i na tešanjsko-maglajskom području. Pretpostavlja se da je možda i „jedna od franjevačkih škola postojala i u samostanu Sv. Jurja u Tešnju" (Spasojević 1985: 15).

Franjevačka škola postojala je 1855. godine u Žepču (Ćeman 1989: 123), a prije uspostavljanja austrougarske vlasti u Bosni postojala je i franjevačka škola u Tešnju.[25] Prvi podatak o postojanju pravoslavne škole u Tešnju jeste zabilješka: „Pisa učenik djevojka Tarsa, šćer Jovana Atanasića iz Tešnja kasabe", napisana oko 1840. godine a pronađen na jednom primjerku Novog zavjeta koji je štampan u Moskvi.[26]

---

da se govor djece razvija samo pod djelovanjem okruženja, a da bude zanemaren utjecaj govora porodice. Osim toga, teško bi se moglo očekivati da neko u ekavskom okruženju usvoji ekavsko-jekavski izgovor riječi s jatom. Protiv ovakve mogućnosti su i činjenice da su u Bosni formirana nova naselja od doseljenika iz Srbije, pa ni u jednome od tih naselja nema tragova govora sličnog ekavsko-jekavskom. O tome v. u sklopu ovoga dijela.

21 Medrese su bile u rangu srednjih i viših škola, a u samom Tešnju su u 18. stoljeću postojale tri medrese (prema: Spasojević 1985: 14).

22 Ljuca 1999: 224. Ćurić kaže da je, po svoj prilici, podignuta 1872, a da je počela sa radom 1873. godine (Ćurić 1958: 175).

23 Spasojević, 1985: 18.

24 „*U Salmanami* (kalendaru) Bosanskog Vilajeta za 1877–78. godinu kaže se da tešanjskom kadiluku ima 1251 m. i 200 ž. učenika muslimana i 101 m. i 13 ž. učenika nemuslimana" (Spasojević 1985: 18). Iz citata, međutim, nije jasno da li se podatak odnosi samo na ruždije ili sve škole, a prije će biti ovo drugo, jer dvije ruždije, u uvjetima u kakvim su bile, nisu mogle imati toliko učenika. Iz Mulabdićeva opisa maglajske ruždije (Ljuca, 1999: 224–228) ne može se izvesti zaključak da je bilo učenika drugih vjeroispovijesti.

25 Prema Hajrudinu Ćuriću (n.d.), a Spasojević misli da će prije biti da je ta škola bila u Sivši ili na Ponijevu kod Novog Šehera (Spasojević 1985: 16).

26 Prema: Spasojević 1985: 16 i Ćeman 1989: 123. Spasojević misli da je to moglo biti oko 1840. godine, a u Ćemana je 1845. godina, s upitnikom u zagradi, što znači da je podatak nesiguran. U Ćemana i Spasojevića razlikuju se i podaci o godini štampanja spomenutog *Novog zavjeta:* Spasojević: 1732; Ćeman: „potpisala se na psaltiru izdanom u Moskvi 1737".

Postoji podatak da je srpska osnovna škola postojala i u Maglaju 1855. godine.[27]

Poznata su i imena mnogih učitelja pravoslavne škole: Lazar Jovanović, Nikola Dimitrijević (1847), Tošo Drašković, Petar Šarkić (1853), Simeon Kostić (1860), a od 1864. do 1873. učitelj je bio Stevo Petranović.[28]

Nije poznato da li su ovi učitelji bili ekavci,[29] ali nije ni bitno za ovu raspravu, jer i ako jesu, to nije moglo imati utjecaja na govor muslimana.

Dolaskom austrougarske vlasti počinju se otvarati „opće" osnovne škole, u koje idu djeca svih nacionalnosti, ali time ne prestaju raditi škole organizirane na vjerskoj osnovi. U Tešnju je osnovna škola osnovana 1886. godine a prvi je učitelj bio Ivica Hećimović;[30] iste je godine radila osnovna škola u Maglaju, a od 1893. radi osnovna škola i u Novom Šeheru.[31]

Kao što se vidi, početak rada zajedničkih osnovnih škola na tešanjsko-maglajskom području bio je od 1886. godine, a to je bilo vrijeme kada je na tome prostoru već postojao ekavski govor u dugim slogovima.

2.5. Da je u to vrijeme postojao ekavski izgovor, mogu potvrditi i već spominjane *Mešićeve* pjesme. Iako pjesme uvijek ne mogu biti siguran dokaz porijekla jezičkih osobina u njima, ekavizmi iz Mešićevih zapisa mogu se smatrati vjerodostojnim.[32] Naravno, nisu pjesme samo sa e u dugim slogovima; one su ijekavske, s ponekim ikavizmom i ekavizmom, jer su pjesme vjerovatno nastajale na drugim mjestima, a poneki ekavizam može biti samo „jezička inovacija" kazivača, nastala u mjesnom govoru.

---

27 Podatak Vojislava Bogičevića, prema: Ljuca 1999: 231. I Ćurić (1958: 173) misli da nije isključeno da je srpska škola u Maglaju postojala i prije 1857. godine.

28 Prema: Spasojević 1985: 17.

29 Petranović je bio ijekavac i tako je i pisao. Ijekavski su mu tekstovi objavljivani u to vrijeme i u srbijanskim novinama. Takav je i tekst objavljen u novosadskoj *Zastavi* 1868. godine. V. u: Spasojević1989: 199.

30 Ćeman 1989: 129. Amir Brka piše da je škola u Tešnju otvorena 1885, u Miljanovcima 1896, u Tešanjci 1909. i u Šijama 1912 (Brka 1995: 27).

31 Prema: Ljuca 1999: 231.

32 Sve su zapisane u Tešnju i okolici, ekavizam u takvim pjesmama i u toj mjeri nije potvrđen na drugim prostorima gdje su bilježene slične pjesme (naravno, isključujem ekavska govorna područja), kazivači su starije osobe koje nisu ekavske oblike mogle usvojiti na drugom mjestu. U pjesmama koje su bilježili drugi zapisivači a koje se svojim sadržajem odnose na Tešanj i okolicu, ili su tu zapisane, kakve su pjesme *Mijat Tomić i Tešanjski kadija (Bosanska pjesmarica ili junačka djela naših djedova,* priredili fra Grga Martić i fra Ivan Jukić, tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb, 208–211), *Nevjerna ljepota* (*Ženske pjesme, sveska prva,* Matica hrvatska, Zagreb, 1909, 299–300. Pjesma zapisana u Zenici.) i pjesma *Buna u Bosni* (Tešnjak, 229–230) nema ekavskih likova.

Mešić je svoje pjesme zapisivao početkom stoljeća, ali su one zapisivane od osoba koje su bile starije[33] i koje nisu pohađale zajedničke osnovne škole da bi, eventualno, mogle biti pod utjecajem učitelja ekavaca, jer su u vrijeme otvaranja zajedničkih osnovnih škola već bile odrasle.[34]

Evo samo nekoliko stihova iz Mešićeve zbirke na osnovu kojih se može vidjeti prisustvo ekavizma:

Došla Sava od *brega do brega*
Ni od kiše ni od bjela *snega*
(pjesma 112, zapisana 1910)
Mili Bože *lepa* ti sam
(pjesma 130, zapisana 1910)
Koliko je u Zemunu *snega*
(pjesma 176, zapisana 1910)

2.6. Postojanje ekavizma u vrijeme austrougarske okupacije mogu potvrditi i neki nazivi u katastarskim planovima i gruntovnim knjigama za područje Tešnja i Maglaja, koji se čuvaju u odgovarajućim službama općina Tešanj i Maglaj.[35] Ipak, zabilježeni ekavski likovi imena iz katastarskih podataka moraju se uzeti s rezervom jer se u njima susreću različiti fonetski likovi istih leksema.[36] Nazivi su upisivani onako kako su službenici percipirali ono što su čuli kao naziv, ali je uvijek bez odgovora pitanje ko je saopćavao nazive, pogotovo ako se nazivi odnose na neke mikrotoponime koji su u blizini dvaju sela.[37]

Ne može se isključiti ni eventualna mogućnost da su austrougarski činovnici koji su upisivali podatke u zemljišne knjige ili karte neke nazive upisivali na način

---

33 U vrijeme Mešićeva zapisivanja kazivači pjesama imali su između šezdeset i osamdeset godina (Buturović: 1987: 279).

34 Neke od pjesama Mešić je zapisao i od svoje majke Dilfe Mešić.

35 Katastarski su planovi iz 1882. godine, ali se njima i danas služe u ovim općinama. U maglajskom Općinskom sudu pregledao sam i gruntovne knjige, koje su iz 1891. godine. Dobio sam ih na uvid zahvaljujući predusretljivosti općinskih i sudskih službenika.

36 U tešanjskom kraju zabilježeni su nazivi: Đonlagića breg, Ošljak breg, Tešanjska rjeka, Trebačka rj. (rjeka, nap. R. B.), Prisad, Mekiška rjeka, Ljeskovac, a u maglajskom kraju: Veliki brieg, Keljavi breg, Lješnica (selo), Lješnica (potok), Ljeskovina (šuma), Brieg (ime njive).

37 Pošto je cijelo područje podijeljeno na tzv. katastarske općine, urađene su karte tih općina, ali se općine graniče jedna s drugom i nije nevažno iz kojeg će područja biti oni koji saopćavaju nazive, jer se ekavizam ne rasprostire na cijelom maglajskom niti tešanjskom području.

da budu prilagođeni „književnom“ jeziku, ali ne potpuno ni mogućnost da je neki od njih bio ekavac.[38]

Ekavski refleksi u dugim slogovima nisu zabilježeni u Ljubušakovoj onomastičkoj građi iz Maglaja i Tešnja.[39]

2.7. Kao što prethodni dio rasprave pokazuje, postanak ekavizma u tešanjsko-maglajskome kraju ne može se povezivati s djelovanjem učitelja iz Srbije, jer je postojao i u devetnaestom stoljeću, prije postojanja zajedničkih škola.

Da su ekavizam donijeli učitelji iz Srbije, on bi se javio kasnije, ali zasigurno on ne bi bio odlika samo govora tešanjsko-maglajskoga kraja, jer je učitelja iz Srbije bilo i u mnogim drugim krajevima, vjerovatno i više nego u Tešnju i Maglaju.

Moguće je da su učitelji iz Srbije, kojih je poslije Prvoga svjetskog rata sigurno bilo u tešanjsko-maglajskome kraju, ako su i sami bili ekavci, doprinijeli da se ekavizam u tešanjsko-maglajskim govorima bolje sačuva.

3. Informiranje znanstvenika o prisustvu ekavskih oblika „na raznim tačkama Bosne“ počinje 1907. godine s pojavom Rešetareva rada *Der štokavische Dialekt,* a podaci o prisustvu ekavizma u dugim slogovima s *jatom* u govoru Maglaja i Tešnja s bližom okolicom već bili potvrđeni 1897. godine u popunjenim kvestionarima *Pitanja o govoru prostoga naroda,* koji su se čuvali u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.[40]

Objavljivanjem tih podataka, a posebno poslije objavljivanja Ružičićeva rada *Jedan nezapažen bosanski govor,*[41] počinje jačati zanimanje dijalektologa za ekavsko-jekavske govore i njihovu genezu. O tome nastaju različite hipoteze i opredjeljivanja dijalektologa za neku od njih.

Hipoteze znanstvenika o porijeklu ekavskih refleksa u govorima tešanjsko-maglajskoga kraja mogu se svrstati u dvije skupine:

- hipoteze prema kojima se postanak ekavizma vezuje za zamjenu jata na tešanjsko-maglajskom prostoru;
- hipoteze prema kojima se zamjena *jata* izvršila na drugim prostorima pa se migracijama prenijela u tešanjsko-maglajski kraj.

---

38 Takva je mogućnost mala, ako se to može zaključivati na osnovu imena potpisanih na takvim dokumentima.

39 V. u: Vujičić 1982: 288–289; 299.

40 Ekavizam u dugim slogovima u tim je kvestionarima potvrđen samo u Tešnju i Maglaju. Ekavizam nije potvrđen u popunjenim kvestionarima za Kladanj, Sarajevo i Srebrenicu, u kojima se prema dijalektološkim saznanjima mogao očekivati ekavizam.

41 1936. godine.

3.1. Opredjeljivanje za pretpostavku da je ekavizam nastao na tešanjsko--maglajskom području, ali ugledanjem na činovnike kajkavce, prvo je iskazao Rešetar u već spominjanom radu.

Na razvoj tešanjsko-maglajskog ekavizma osvrnuo se i Ivić u svojoj Dijalektologiji (1985: 143), ali nije iskazao svoje opredjeljenje, već samo mogućnost: „Tek produbljenija ispitivanja pokazaće može li se poći od vrednosti ie s težištem na drugom delu ovog možda nepotpunog diftonga."

Spomenuto je već da je Ivan Brabec u svome radu *Istraživanje govora stanovništva na lijevoj obali Bosne* zaključio da su Tešnjaci starosjedioci i da se njihov „izgovor jata razvio nešto drukčije nego kod ostalih žitelja onoga kraja".[42] Zanimljivo je to što Brabec iznosi samo zaključak o postanku tešanjskog ekavizma, a ne uopćava ga i na maglajski.[43]

Eksplicitnije opredjeljivanje za organski razvoj dugog *e* od *jata* na tešanjsko--maglajskom prostoru iskazao je Dalibor Brozović u svojoj raspravi o ijekavskošćakavskom dijalektu:

> *Zato potpuno otpada Ružičićeva hipoteza o eventualnom doseljenju sa sjeveroistoka za pretke Tešnjaka i Maglajlija (...), sve su poznate osobine opisanog govora ijekavskošćakavske. Govor sličan tešanjsko-maglajskom morao je još nedavno postojati u nekim sarajevskim mahalama (...).* (1966: 135, napomena 58)

Nešto kasnije, istu je tezu iskazao i Slobodan Remetić (1981: 186), pišući o govoru Plahovića kod Kladnja: „Očito se radi o ostacima jednog govornog tipa koji je nekada pokrivao širi prostor a danas mu tragove srećemo u Kladnju".

Nešto slično napisao je implicitno i Vujičić (1985: 112) u obradi govora sjeverne i sjeveroistočne Bosne, vjerovatno na osnovu dviju prethodnih teza: „Punktovi (...) (172, 175, 184, 176) (Žepče, Misurići, Rajševa i Dobropolje, nap. R. B.) nastanjeni su muslimanskim stanovništvom, a nalaze se na području Maglaja (175), Teslića (184), Tešnja (176), što bi moglo značiti da su ekavski refleksi dugog jata postojali u

---

42 V.: Brabec 1959: 422.

43 Podatak da je „Rajševo" (danas Rajševa) naselilo Tešanj vjerovatno nije tačan, jer se Tešanj spominje prije Rajševe. Prema meni dostupnim podacima, Rajševa se spominje u Sidžilu 1740–1746. kao Rajševo (str. 222). Na osnovu iznesenog podatka mogla bi se postaviti pitanja: *ko je naselio Maglaj, Novi Šeher, Plahoviće, Bjelave?* Vjerovatno je, međutim, da se ovome podatku iz „rajševske tradicije" kriju veze zajedničkoga porijekla jednoga dijela stanovništva Tešnja i stanovništva Rajševe, što bi moglo ići u korist tezama o importu ekavizma. O tešanjskom stanovništvu i starosti naselja na istraživanom području v. u daljem dijelu ove rasprave.

govoru muslimanskog življa uzvodno dolinom rijeke Bosne do Žepča (v. punkt 172), pa možda i dalje (...)“. Ipak, Vujičićevo „da su ekavsko-jekavski govori postojali“ nejasno govori o tome da li su postojali tu u vrijeme zamjene *jata.*

3.1.1. U već spominjanom Rešetarevu radu iznesena je jedna zanimljiva pretpostavka o postanku ekavizma u tešanjsko-maglajskim govorima:

> *I pošto ja ne mogu lako verovati u spontani razvitak većeg broja ekavskih oblika specijalno kod muslimana, dopuštena je pretpostavka da je to prosto ugledanje na činovnike kajkavce, doseljene većinom iz Hrvatske, što se najzad za gore navedene primjere može i dopustiti, tako naročito za prêko, pönëla, dålo, têlo, pòslednjï, iako protiv te pretpostavke govori okolnost da ti muslimani imaju i ekavskih oblika kao mêr, pêr, vêr, prêtelj*[44] *(...) u kojima dakle ekavski izgovor nisu mogli čuti od doseljenih kajkavaca, pošto ovi za takve oblike i ne znadu.*[45]

Kao što se iz prethodnog citata vidi, sam je Rešetar opovrgao svoju hipotezu činjenicom da nekih ekavskih likova koje je čuo u muslimana u Maglaju i Žepču nema u kajkavaca.[46]

Rešetareva se hipoteza može opovrći i još jednom činjenicom koja se odnosi na broj službenika u Tešnju i Maglaju u vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini.[47]

Prema podacima iz 1885. godine u Tešnju je bilo 29 doseljenika iz Austro-Ugarske, a u Maglaju 161. Godine 1895. u Tešnju se broj doseljenika iz Austro-Ugarske povećao na 133, a u Maglaju smanjio na 132.[48]

Prema istim podacima, broj doseljenika iz Austro-Ugarske bio je veći u više gradova u Bosni i Hercegovini:[49]

---

44 Ovaj je oblik nastao od *prijeteĺ.* Lik s e < a u tom leksemu potvrđen je u Halilovića (1996: 51): *prȉjeteĺ, prȉjetej* (nap. R. B.).

45 Rešetar 1907: 72–73; prijevod prema: Ružičić 1936: 236.

46 Ali je Ivšić u Ivankovu i Retkovcima u Posavini zabilježio: *mêr* (*Posavski,* 55). Ivankovo i Retkovci „djelomice ili pretežito pripadaju skupini ekavskih sela“ (Finka – Šojat 1973: 7).

47 Podaci o broju službenika u bosanskohercegovačkim gradovima po popisu iz 1885. godine daju se u: Hadžibegović 1991: 34–36. No, mislim da su u taj broj uračunati i domaći službenici, a to nije relevantno za ovu hipotezu. Stoga mislim da je za raspravu o ovoj hipotezi bolje uzimati broj stranaca, koji su, vjerovatno, u najvećem broju u to vrijeme u Bosni i Hercegovini bili ili vojnici ili službenici.

48 V. u: Hadžibegović 1991: 82–83.

49 *Ibid.*

	1885.	1895.
Bihać	461	672
Bijeljina	341	1.327
Brčko	371	1.320
Derventa	420	864
Travnik	428	762
Tuzla	526	2.257
Zenica	302	674

Podaci pokazuju da je u nekim bosanskohercegovačkim gradovima, među kojima ima i onih koji su u to vrijeme imali manje stanovnika od Tešnja,[50] bilo više doseljenika iz Austro-Ugarske nego u Maglaju i Tešnju.[51] Pa, ipak, ekavskoga govora nema u gradovima koji imaju više stranaca od Tešnja i Maglaja.[52]

3.1.2. Analiza ranije spominjanog Brabecova zaključka da su Tešnjaci starosjedioci i da se njihov izgovor *jata* razvio „nešto drukčije nego kod ostalih žitelja onoga kraja" ovdje ne zahtijeva zasebnu analizu, jer on ne argumentira svoje zaključke.

Razumljivo je da se to od njega i nije moglo očekivati u izvještaju, ali njegov zaključak prosto „iziskuje" nova pitanja na osnovu iznesene teze: Kako je došlo do toga da se u Tešnju jat razvije drukčije? Šta je s drugim starosjediocima, jer nisu samo Tešnjaci starosjedioci? Kako to da je tešanjski govor u svemu isti s govorom okruženja, osim u zamjeni jata? i sl.[53]

3.1.3. U svojoj raspravi o ijekavskošćakavskom dijalektu Brozović (1966: 135) konstatira da je „fonološki sustav vokala danas (je) peteročlan, ali još nije potpuno likvidiran sedmeročlani sustav, kao što je već provedeno u pravim istočnohercegov-

[50] Tešanj je u vrijeme popisa 1885. i 1895. godine po ukupnom broju stanovnika bio veći od Bihaća, Brčkog, Dervente i Zenice, a prema popisu iz 1895. imao je više stanovnika i od Travnika. Maglaj je prema ovim popisima imao manje stanovnika od navedenih gradova.Usp. u: Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi, 29–31.

[51] Sanski Most je 1885. godine imao 83, a 1895. 130 doseljenika iz Austro-Ugarske (Hadžibegović 1991: 82).

[52] Nema podataka koliko je u tome stanovništvu bilo kajkavaca, ali nije bilo nikakva razloga da ih u Tešnju ili Maglaju bude više nego u drugim gradovima. Ovdje treba imati u vidu i podatak da je Tešanj u vrijeme popisa 1885. i 1895. godine po ukupnom broju stanovnika bio veći od Bihaća, Brčkog, Dervente i Zenice, a prema popisu iz 1895. imao je više stanovnika i od Travnika. Usp. u: Hadžibegović 1991: 29–31.

[53] Mogući odgovori na neka pitanja koja se nameću iz Brabecove hipoteze moći će se naći u analizi drugih hipoteza u daljem dijelu rada.

ačkim govorima". Dva fonema o kojima govori Brozović jesu diftonzi *ie* i *uo*, koji su, prema Brozoviću, u ijekavskošćakavskom dijalektu fakultativni.[54] On dalje kaže:

> *Fonem ie i uo nisu kao diftonzi dobro pristajali uz štokavski sustav, a osim toga bili su ubrzo ograničeni na duge slogove pa su tako došli u alternaciju s je (= sekvenca već postojećih fonema)*[55] *i u (= već postojeći fonem). Zato se ie defonemizirao u i(j)ē izjednačivši se s etimološkim i(j)ē (lȉ(j)ēpo kao pȉ(j)ēmo), a uo je slijedio svog kratkog para i prešao u ū. U jednom govoru iješć. dijalekta ie se defonemirao u ē (tešanjsko-maglajski refleks) postepenim eliminiranjem elementa i u dvoglasu. Danas se jedan prelazni diftong iē može čuti u Varešu i na zapadu od Vareša (uz češći normalan dvosložni refleks), a akustički se dojam tog diftonga znatno približuje k ē ili zatvorenom ē.*[56]

Poslije ovakvoga pojašnjenja dolazi već citirana Brozovićeva konstatacija da „potpuno otpada Ružičićeva hipoteza o eventualnom doseljavanju sa sjeveroistoka[57] za pretke Tešnjaka i Maglajlija" i da su sve „poznate osobine opisanog govora (tešanjsko-maglajskog, nap. R. B.) ijekavskošćakavske".[58]

Brozovićeva tvrdnja da otpada Ružičićeva hipoteza o eventualnom doseljavanju za pretke Tešnjaka i Maglajlija zasnovana je na zajedničkim osobinama tešanjsko-maglajskih ekavsko-jekavskih govora i drugih govora ijekavskošćakavskog dijalekta. Ipak, te zajedničke osobine ne mogu biti siguran dokaz da doseljavanja nije bilo.

Brozovićeva je konstatacija da je u ijekavskošćakavskim govorima najčešći refleks dugoga *jata* dvosložno *iē* (rjeđe u obliku *i̯ē*), ali da ima još priličan postotak diftongâ

---

54 „Njihov partner (uostalom češći od njih) nije fonem, nego dvosložan broj dvaju fonema (lȉ/j/ēpo kao pȉ/j/ēmo, Stȕop kao čȕo, ali pȉ/j/ēmo i čȕo ne mogu biti izgovoreni diftonški – ta je mogućnost rezervirana naime samo za i/j/e < ě i uo < l̥!)" (Brozović 1966: 136–137). Diftong *uo* Brozović je bilježio samo na ograničenom terenu, oko Vareša, a diftonški dugi jat kaže da „fakultativno još postoji (iako ispod 50%), a u novije ga doba konzervira diftonški izgovor inteligencije, koji se sve više širi sa zapada, no nastaje i miješanjem u gradovima i osvježuje se već postojećim sarajevskim diftonškim izgovorom, što je u Sarajevu prilično istisnuo dvosložnu artikulaciju" (Brozović 1966: 135–136). Mislim da „istiskivanje dvosložne artikulacije" refleksa *jata* određuje diftonški izgovor kao inovaciju, ukoliko se pod dvosložnom artikulacijom ne podrazumijeva standardnojezički izgovor.

55 „Pretpostavljam da su ie i uo na početku mogli biti i kratki i dugi. No kratki ie defonemizirao se izjednačivši se s *je* (...), a kratki se uo izjednačio s *ŭ* (...)" – n.d., 135, Brozovićeva napomena br. 57.

56 Brozović 1966: 135.

57 U Ružičića se ne spominje sjeveroistok; on spominje samo sjeverni dio ekavsko-jekavske granice *„po svoj prilici u blizini Save"* (nap. R. B.).

58 V. t. 3.1.

i̯ē, a na jednom malom području između Vareša i Krivaje i *ié* ili čak *ię (lìępo, níęsam, dȋętu)* (1966: 134).[59]

3.2. Dosadašnja istraživanja na tešanjsko-maglajskom području ne potvrđuju čest diftonški izgovor refleksa *jata,* niti potvrđuju tzv. govor s nezamijenjenim *jatom*.[60]

Nema nikakvih sigurnih dokaza u savremenim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja koji bi upućivali na mogućnost defonemiziranja *jata* u *e* na ovome području. Zamjene koje bi mogle ukazivati na to ne nudi ni građa iz upitnika.[61] Samo je u *MedU* bilježena alofonska vrijednost sonanta *j* u dvosložnom refleksu *jata,*[62] a u takav sam se izgovor i sam uvjerio. To je govor koji je u neposrednom susjedstvu ekavsko-jekavskih govora, koji su mogli utjecati na slabljenje izgovora sonanta *j* u takvoj poziciji. Za obrnutu mogućnost nisam mogao vidjeti razloge.[63]

Protiv tvrdnje da se ekavizam u tešanjsko-maglajskim govorima razvio na današnjem teritoriju njihova rasprostiranja u vrijeme zamjene *jata* na tome prostoru govori više argumenata. Tešanjsko-maglajski kraj predstavlja metanastazičku oblast u kojoj su često harale i kuge[64] i u kojoj je dolazilo do značajnijih izmjena demografske strukture. Taj je kraj uvijek bio dobro povezan s okruženjem i nije bio geografski odvojena cjelina koja bi mogla doprinijeti konzerviranju stanja iz vremena zamjene *jata*. Sistemski ekavski refleks jata nije potvrđen nigdje u bližoj okolici ovih govora.[65] I još jedan argument koji

---

59 Treba, međutim, imati na umu i činjenicu da se svi ne slažu u pogledu mogućeg diftonškog izgovora *jata*; neki su ga smatrali monoftongom – Van Vijk, Ramovš, Trubeckoj (Hamm 1975: 549). O izgovoru refleksa vokala *jat* u ijekavskim govorima v. u: Rešetar 1942.

60 Takav izgovor nije uočio ni Ružičić, a ni drugi dijalektolozi koji su se u svojim radovima bavili govornim osobinama nekih dijelova tešanjsko-maglajskoga kraja ili tu popunjavali *Upitnik* (Brabec, Okuka, Ćerić, Vukomanović). Možda je taj govor slušao i Brozović, jer u svome radu o ijekavskošćakavskom dijalektu piše: „(...) ekavsko-jekavskom govoru pripadaju po mojim podacima sela Jȃlȃh i Karadàglije (...)“ (1966: 190, nap. 254). Ovo „možda“ zbog toga je što se ono „mojim podacima“ može tumačiti i drukčije. Govor s nezamijenjenim *jatom* potvrđen je kao pretežan u govoru Gradišta u okolici Vinkovaca; odlikuje se time što „stari vokal ě *(jat)* 'nije izjednačen ni s jednim drugim vokalom ili vokalskom sekvencom', nego je i do danas sačuvao svoju posebnu fonetsku i fonološku vrijenost, najčešće se realizirajući kao (zatvoreno) */ẹ/* ili kao jednosložni diftong */e^i/*“ (Finka – Šojat 1973: 7). O izgovoru nezamijenjenog *jata* v. i: Ivić 1957: 54–75; Remetić 1981b (posebo uvodni dio rada, u kojemu se navodi i druga literatura u kojoj se govori o čuvanju nezamijenjenog *jata*).

61 *DobU, MisU, RajU, MedU, SivU.*

62 V. i: Vujičić 1985: 98; 103.

63 Medakovo nije zabilježeno u *Opširnom popisu Bosanskog sandžaka* iz 1604. godine.

64 Otuda mnogȃ „kužna greblja“ u tome kraju.

65 Pri čemu isključujemo Rajševu, koja je oaza toga govora izvan tešanjsko-maglajskog područja.

zagovornici hipoteze o samostalnom razvoju ekavizma na tešanjsko-maglajskom području nisu imali u vidu, a to je postanak naselja u kojima se javlja ekavski refleks dugog *jata*. Da li je današnji ekavizam ostatak govora koji je nekada bio rasprostranjen na širem bosanskohercegovačkom prostoru, za sada nema argumenat.[66] Osim ekavsko-jekavskih govora tešanjsko-maglajskoga kraja, u koje se može svrstati i govor Rajševe, ekavsko-jekavski su i govori sarajevskih Bjelava i Plahovića kod Kladnja.[67]

Remetić je mislio da će se „ostaci govornog tipa koji je nekada pokrivao širi prostor a danas mu tragove susrećemo u Kladnju (ekavsko-jekavski, nap. R.B.)" možda pronaći i u nekom drugom kladanjskom selu, osim Plahovića.[68] Prema onome što je meni poznato o tim govorima, takva se predviđanja nisu ostvarila.[69]

Podatak o starosti naselja s ekavsko-jekavskim govorima može biti značajan argument u razmatranju geneze ekavizma u ovim govorima. Najveći broj naselja s ekavsko-jekavskim govorima u tešanjsko-maglajskome kraju nije upisan u *Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*[70] što znači da kao naselja tada nisu ni

---

66 Argument koji ukazuje da ekavizma nije bilo na maglajsko-žepačkom prostoru u sedamnaestom stoljeću može biti i pismo od 18. decembra 1673. godine, kojim se „maglajski župljani zauzimlju" za župnika fra Augustina Vojnića. Jedan dio pisma napisan je latinskim jezikom, a drugi dio na „našem" jeziku i bosanskom ćirilicom, „a latinicom je tiskano iz tehničkih razloga". Pismo je objavio Julijan Jelenić u *Spomenicima kulturnoga rada bosanskih franjevaca (1437–1878).* U tekstu na *„našem"* jeziku riječi s *jatom* imaju ikavske i ijekavske likove: *prisvitloga, priuzvišena, viru, Stiepan, uvridite, pristoile, poslie, ucviljeni, prie, utišeniu* (Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere: Bosnia, vol. II, prema: Jelenić 1918:128 (48)–130 (50). No, ovdje se moraju uzeti u obzir i sva ograničenja koja vrijede za pisane dokumente kao dokaze govornog stanja u vrijeme njihova nastanka.

67 Pretpostavka je da je sličan bio „govor bar jednog dijela srebreničkih Muslimana" (Remetić 1981a: 186; slično i: Jahić: 1991: 14; Jahić 1999a: 16; Jahić 1999b), ali je u Srebrenici (čaršija) popunjen *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* (punkt broj 73, popunio prof. dr. Asim Peco 1980), u kome nema potvrde toga govora. *Upitnik* nije popunjen ni u jednom srebreničkom selu.

68 Remetić, n.d., 186.

69 Na kladanjskom su prostoru popunjeni *Upitnici za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* u Kladnju (čaršija) te u selima Tarevo i Tuholj – sve nastanjeno muslimanskim življem. Također su u radu *Govor Muslimana Tuholja (okolica Kladnja)* (Halilović, *Tuholj*) opisani govori muslimanskih sela: Tuholj, Goletići, Meškovići i Pauč. Ni u jednom od ovih mjesnih govora nisu pronađeni ekavsko-jekavski govori, samo je u kladanjskoj čaršiji zabilježen neznatan broj ekavizama. Od kladanjskih sela čiji su govori danas poznati u *Popisu iz 1604.* godine navedena su sela Tarevo i Tuholj, a Tuholj se spominje i 1540. godine kao selo koje je bilo u posjedu sandžak-bega Husrev-bega (*Oruç, Društveno-ekonomske prilike u Bosanskom sandžaku,* 160).

70 Sva naselja tešanjsko-maglajskoga kraja koja su upisana 1604. godine upisana su i u popisu iz 1565. godine. V. napomenu 35 u: Bulić 2004.

postojala, ili nisu postojala pod tim imenom.[71] Nisu upisana ni druga mjesta s ekavsko-jekavskim govorom – Plahovići i Bjelave.[72] Da bi se dobila potpunija slika o tome koja su od današnjih naselja s ekavsko-jekavskim govorima postojala 1604. godine, i radi lakšeg uopćavanja zaključaka te uključivanja u njih i mjesta izvan tešanjsko-maglajskoga kraja, ovdje se daje tabelarni pregled.

Mjesta u tešanjsko-maglajskom kraju u kojima je potvrđen ekavsko-jekavski govor	***Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine***[73]
Tešanj	+
Bukva	–[74]
Cerovac	–[75]
Čifluk	–[76]
Dobropolje	–
Hrvatinovići	+
Jelah	–
Jevadžije	–
Logobare	–
Marin Han	–
Mekiš	+

71 Poznato mi je da kod Plahovići ima stećaka, što potvrđuje da je, najvjerovatnije, tu prije 1604. godine bilo naselje, što ne mora potvrđivati njegov kontinuitet. Bjelave spominje Bašeskija u *Ljetopisu* u popisu sarajevskih mahala i pod imenom Nebrdilo hadži Ali (Ljetopis (1746–1804), Sarajevo-Publishing, 1997, str. 356).

72 V. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604.* godine: Nahija Usora, sv. I/2, 455–461; Nahije Kladanj, sv. I/1, 355–379; Nahija Maglaj, sv. III, 293–329; Nahija Tešanj, sv. III, 341–385; Popis mahala samog Sarajeva sa selima spomenute nahije, sv. I/1, 5–354.

73 + je znak za mjesta koja postoje u *Popisu,* – je znak za mjesta koja ne postoje u *Popisu.*

74 Upisana je mahala Cerovica, kao dio sela Gornja Modriča (drugim imenom Kološević). U napomeni je urednik *Popisa* označio da je to *„danas selo sjeverno od Tešnja“.* Selo Cerovica spominje Niškanović u razmatranjima porijekla pravoslavnog stanovništva tešanjskoga kraja (*Porijeklo stanovništva,* 20). To se, naravno, ne odnosi na Cerovac, koji nije blizini Kaloševića (v. *Popis,* sv. III, 349).

75 Potvrđen je Čifluk Mustafe, Ebu Muslima, Alije i drugih, u blizini tvrđave Maglaj (*Popis,* sv. III, 375).

76 Upisana je mezra „Dobro Polje“, ali nije bila naseljena (*Popis,* sv. III, 375). „Za mezre se smatra da su to napuštena ili zapuštena naselja, prije ili po dolasku Osmanlija. Mi smatramo da su to, uglavnom, stara napuštena selišta iz predosmanlijskog perioda“ (Aličić, *Uvod* u: *Popis 1604,* sv. I/1, xxvii).

Mračaj	–
Osoje	–
Raduša	+
Rosulje	–
Vukovo	+
Maglaj	+
Bijela Ploča	–
Donji Ulišnjak	–
Gornji Ulišnjak	–
Jablanica (Maglajska)	+
Liješnica	–
Misurići	+[77]
Novi Šeher	–
Straišće	–[78]

Kao što popis pokazuje, od mjesta tešanjsko-maglajskoga kraja u kojima je danas zastupljen ekavsko-jekavski govor, u *Popisu* iz 1604. *godine* sigurno je da su navedena samo mjesta:

a) tešanjskoga kraja: Tešanj, Hrvatinovići, Mekiš, Raduša i Vukovo;

b) maglajskoga kraja: Maglaj, Jablanica i, vjerovatno, Misurići.

Doda li se ovome i podatak da u *Popisu iz 1604. godine* nema Plahovića,[79] Rajševe niti Bjelava, onda se može izvesti zaključak da je od ukupno dvadeset osam mjesta u Bosni i Hercegovini u kojima se javlja ekavizam u dugim slogovima, 1604. godine postojalo samo osam od tih mjesta.Analiziramo li sada mjesta koja danas imaju ijekavski govor na tešanjsko-maglajskom području a koja su sa svojim sadašnjim imenom zabilježena u *Popisu iz 1604. godine,* vidjet ćemo da se kao vlasnici baština, tamo gdje se daje takav popis, navode stanovnici tih mjesta.[80]

77 Upisano je: Mičurići (Popis, sv. III, 295), što je vjerovatno današnje selo Misurići.

78 Upisano je: *„selo Stražište, Luburići",* urednik *Popisa* označio kao nepoznato (*Popis, sv.* III, 302). Možda bi se moglo odnositi na današnje selo Straišće.

79 U mjesta s ekavsko-jekavskim govorima ne ubrajam Kladanj, jer nije dominantno ekavski, iako se ekavizam javlja u tome punktu, ali najčešće naporedo s ijekavskim liikovima. V.: Vujičić 1990: 64–71.

80 Ovdje uzimamo 1604. godinu kao orijentaciju – *jat* je vjerovatno do tada bio zamijenjen na istraživanom području, a u *Popisu* se navode imena stanovnika, uz neke i posjedovanje baštine, što kazuje da su starinci na tome prostoru, a većina najvjerovtnije i iz vremena zamjene *jata.* Prema imenu oca može se također pratiti proces primanja islama, što je opet pokazatelj da se radi o starinačkom stanovništvu.

Ako se prihvati hipoteza o autohtonom razvoju ekavizma na tešanjsko-maglajskom području, onda bi se teško mogli objasniti podaci o nepostojanju velikog broja mjesta u kojima danas živi ekavsko-jekavski govor[81] i nepostojanje ekavskoga govora u najvećem broju mjesta koja su popisana te godine i koja s tim imenom nisu prekidala kontinuitet postojanja, a vjerovatno u najvećem broju i zadržavala starinačko stanovništvo.

To bi upućivalo na zaključak da se ekavizam iz mjesta koja su postojala 1604. godine a u kojima je postojao taj govor, proširio i na ostala mjesta u kojima je danas dominantna ekavska zamjena *jata* u dugim slogovima. No, taj se zaključak teško može prihvatiti. Tačno je da su se poslije dolaska austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu i poslije ukidanja kmetstva i gubitka dobrog dijela zemljišnih posjeda i dotadašnjih prihoda mnoge tešanjske porodice preselile na svoja imanja u okolnim selima, a neke su i ranije dobar dio proljeća i ljeta provodile na svojim imanjima u okolici grada. Ta je pojava, prema mojim saznanjima, bila manje izražena u Maglaju.

Ovome treba dodati i to da moji podaci s terena pokazuju da je po dolasku austrougarske vlasti, a vjerovatno i ranije, bilo raseljavanja stanovništva, najčešće s područja tzv. Guvana, što je lokalitet u blizini Krndije, Cerovca, Osoja i Marina Hana, dakle u neposrednoj blizini grada. To znači da bi današnji ekavizam u mjestima koja su popisana 1604. godine mogao biti unos sa strane, bez obzira na to da li je u sela ulazio iz grada ili njegova predgrađa.[82]

4. Hipotezu prema kojoj je zamjena jata izvršena na drugom prostoru pa se migracijama prenijela u tešanjsko-maglajski kraj iznio je Ružičić u svome radu *Jedan nezapažen bosanski govor.*[83]

4.1. Pišući o mogućnostima razvoja ekavskog refleksa *jata* u tešanjsko-maglajskom kraju na osnovu Rešetarevih pretpostavki,[84] Ružičić je izveo neke zaključke, koji su značajni za tumačenje postanka ekavizma u ovim govorima, te ću ih navesti u cijelosti:

---

[81] Ili su, eventualno, postojala pod drugim imenom, a manje je vjerovatnoće da će neko mjesto izgubiti svoje ime ako ne izgubi stanovnike, barem u najvećem broju. Malo je očekivano, također, da manjina stanovništva nametne svoje govorne osobine većini.

[82] Doseljavanje iz grada u periodu austrougarske vlasti potvrđeno mi je za neke porodice u Raduši, Hrvatinovićima, Cerovcu, Mekišu, Čifluku i Dobropolju, a doseljavanje s Guvana za Mračaj i Logobare.

[83] Str. 254.

[84] U: 1907: 72–73, 80–87.

> *Na glasovni razvoj ije > ē, ako bismo pošli od pretpostavke da su ovi govori* (Tešnja i Maglaja, nap. R. B.) *prvobitno bili čisto jekavski govori, nije moguće ni misliti. Isto tako ne može se pomišljati ni na unošenje ekavizma spolja, jer njihov geografski položaj potpuno isključuje takvu pretpostavku. Teritorija ekavskih govora isuviše je udaljena od njih, rastavljena širokim pojasom jekavskih govora. A što je najvažnije, na osnovu dosadašnjih rezultata naše istoriske dijalektologije mi na ovoj teritoriji ni u kom slučaju ne bismo smeli očekivati jedan čisto jekavski govorni tip kao prvobitni, već jedino čisto ikavski ili, eventualno, ikavsko-jekavski govorni tip. Sve to, po mome mišljenju, jasno pokazuje da pretstavnici ovih govora nisu autohtoni stanovnici ovih krajeva, nego kasniji doseljenici. To uostalom potvrđuju i još žive tradicije o doseljavanju nekih porodica iz Ugarske, Slavonije ili Srbije (ima i porodica s prezimenom Užičanin). I onda nam ostaju dve mogućnosti za tumačenje postanka dvojnog refleksa ě u ovim govorima. Moglo bi se, prvo, pretpostaviti da je odnos e : je postao na današnjem njihovu zemljištu na taj način što su u sastav stanovništva ušli doseljenici delom iz ekavskih, a delom iz jekavskih krajeva srpskohrvatske dijalekatske teritorije, pa se u nastaloj mešavini dvaju refleksa izvršila diferencijacija prema kvantitetu slogova s refleksima ě. Ali meni takva pretpostavka ne izgleda ni malo verovatna. Ja mislim da je prirodnije, a i mnogo verovatnije, pretpostaviti da je odnos dvaju refleksa stvoren na drugom mestu, negde na granici ekavskog i jekavskog govora, i to u ranije vreme, još onda kad se menjala diftonška vrednost glasa ě, pa je taj gotov odnos dvaju refleksa kasnije, seobom pretstavnika ovih govora, prenesen na današnje zemljište.* (Ružičić: 1936: 253–254)

Ružičić potom objašnjava gdje bi moglo biti to mjesto gdje je stvoren odnos refleksa *e : je* i zaključuje „da je to prvobitno mesto moglo biti samo negde na severnom delu ekavsko-jekavske granice, po svoj prilici u blizini Save“ (1936: 254).

Ružičić se jasno opredijelio za hipotezu, ali je, završavajući svoju raspravu, ipak pokazao i izvjestan oprez: „Razume se, definitivno rešenje toga pitanja mogu dati samo detaljna proučavanja naših dijalekata i njihove prošlosti“.[85]

4.2. Svoje stajalište u odnosu prema postanku govora s miješanim refleksima *jata* iznio je i Dževad Jahić:

> *Najverovatnije je da su se ti refleksi formirali na prvobitnim graničnim područjima između različitih zamjena jata i da se do danas, kod starinačkog muslimanskog stanovništva, očuvao kontinuitet sa stanjem uoči turskih osvajanja naših krajeva. Nije, međutim, isključeno da se u nekim slučajevima ovakvih govornih oaza radi o kombino-*

[85] Ibid.

vanom refleksu, u vrijeme zamjene jata drugdje organski stvorenom i naknadno prenesenom na područja naseljena muslimanskim stanovništvom. To se moglo dogoditi i kod muslimanskoga povratničkog stanovništva iz prekosavskih, dalmatinskih, ili prekodrinskih zapadnosrbijanskih krajeva.[86]

U knjizi *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* Jahić je bio eksplicitniji u svome opredjeljenju za prvu hipotezu: „(...) miješani refleksi nastali su organski, na granicama među dijalektima, autentičnim miješanjem osobina graničnih dijalekata".[87]

4.3. Razmatranje ovih hipoteza uvodi nas u zamršenu problematiku migracija na tešanjsko-maglajskom području, procesa koji se vjerovatno odvijao i u predturskom periodu, a za koji postoje podaci od vremena turskih osvajanja i doseljavanja vlaha. Stoga ćemo razmotriti sve značajnije poznate migracije na tešanjsko-maglajsko područje, a potom se baviti analizom Ružičićeve hipoteze i problematike koja se uz nju nužno nameće.

4.3.1. Vlasi su predstavljali značajan dio stanovništva maglajskog područja, tako da je 1489. godine donesen *Zakon vlaha maglajskog područja,* u kome se kaže „da se to stanovništvo doseljava sa strane, a u popisima u kojima je taj Zakon zaveden kao i drugim popisima, postoje izričiti podaci o tome odakle se to stanovništvo doseljava.

Tako sam utvrdio porijeklo nekih skupina vlaha, da, na primjer, maglajski vlasi predstavljaju skupinu vlaha Banjana, dakle doseljenih iz Hercegovine, dočim oni koji su naselili područje oko grada Teočaka bili su vlasi Rudinjani.Vlasi koji su došli u maglajsko područje, prema popisu iz 1489. godine, predstavljali su skupinu od 800 domaćinstava (...)".[88]

---

86 Jahić 1991: 14–15. Tako i u: Jahić 1999a: 16. Ovdje se, zapravo, predstavljaju dvije hipoteze; prema prvoj su miješani refleksi *jata (*ovdje ne samo ekavsko-jekavski) nastali na „graničnim područjima između različitih zamjena jata", dakle oni su autohtoni na terenu na kojemu se rasprostiru, a prema drugoj su oni import na današnjem terenu. Prva se hipoteza može odnositi na miješane ijekavsko-ikavske govore u Bosni, jer su na nekadašnjem razmeđu različitih refleksa jata, ijekavskog i ikavskog, ali ne na drugu, jer ekavsko-jekavskog razmeđa na tešanjsko-maglajskom području, prema dosadašnjim saznanjima, nije bilo.

87 Str. 78. To je nešto drukčije od onoga u knjizi *Bošnjački narod i njegov jezik,* koja je dio *Trilogije o bosanskom jeziku* (zajedno sa *Školskim rječnikom bosanskog jezika*).

88 Handžić 1975–1976: 287–288. O istoj problematici i u: Handžić 1994a; Handžić 1994b. V. i t. 1.3.4. u: Bulić 2004.

Podatak da su maglajski vlasi[89] doseljeni iz Hercegovine u vrijeme kada je *jat* u Hercegovini već bio zamijenjen ijekavskim refleksom pokazuje da to stanovništvo nije moglo donijeti ekavizam u tešanjsko-maglajski kraj.

4.3.2. Postoje indicije koje upućuju na to da je na samom početku šesnaestog stoljeća Tešanjska nahija *bila „opustjela od stanovništva“,* na šta upućuje činjenica da „je stanovništvo samog grada Tešnja, prema popisu iz 1528–30. godine, bilo najvećim dijelom doseljeno iz centralne Bosne (područja Visoko, Kakanj, Zenica)“.[90]

Ako je podatak iz popisa tačan, onda ni to doseljeno stanovništvo Tešnja nije moglo donijeti ekavizam.

4.3.3. Osim spominjanog doseljavanja stanovništva na tešanjsko-maglajsko područje, bilo je i znatnijeg iseljavanja, naročito katolika s toga područja i iz njegove okolice.[91] Strukturu stanovništva na tešanjsko-maglajskom području znatnije će poremetiti stanje nastalo poslije pohoda Eugena Savojskog, koji je 1697.[92] godine popalio Sarajevo, a u povratku „umarširao u Tešanj“ i spalio podgrađe.[93]

Pretpostavlja se da je za Savojskim otišlo preko četrdeset hiljada ljudi, a da je među njima bilo i pravoslavnih i muslimana (Zirdum 1955: 108).[94] Nema podataka da je to stanovništvo sa sobom u Posavinu „donijelo“ ekavizam.

Tako je katoličko stanovništvo na području sjeveroistočne i sjeverne Bosne, dakle i tešanjsko-maglajskoga kraja, bilo znatno smanjeno.[95]

4.3.4. Velike migracije u periodu turskih osvajanja pretrpjelo je i muslimansko stanovništvo. Između 1526. i 1536. godine turska je vojska osvojila cijeli prostor između rijeka Save i Dunava[96] a u njega su se počeli naseljavati muslimani, „starosjedioci u lijevom Podrinju, desnoj Posavini, Pobosanju i Posprečju.[97]

---

89 Ti su se vlasi nalazili i na tešanjskom području. V. u: Handžić 1974.

90 Handžić 1974: 169. Handžić na istom mjestu navodi i podatak da su vlasi sa sobom donosili i imena naselja u kojima su ranije živjeli. Od takvih imena koja navodi Handžić, sa područja ovoga istraživanja spominje se samo ime sela Kaloševič, koje je danas ijekavsko.

91 V.: Zirdum 1955: 107–108; Pranjić i dr. 1981: 61–67.

92 U Pavičića (1953: 66): *„poslije pada Sarajeva 1696“.*

93 Ćeman 1989: 114.

94 Teško je povjerovati u to da su selili i muslimani.

95 „Katoličko stanovništvo, koje se seobom, a nešto i prelazom na islam, toliko u ovim krajevima umanjilo, da je početkom 18. stoljeća najbliža župa i samostan bio u Tuzli, pod koji je spadalo do 100 kuća raštrkanih od Tuzle do Save“ (Zirdum 1955: 109).

96 Pavičić 1953: 51.

97 Ibid.

Muslimani su na prostoru Slavonije ostali do ljeta 1687, kada se muslimansko stanovništvo s tih prostora počelo iseljavati, da bi njegovo potpuno iseljavanje bilo završeno za nekoliko mjeseci.[98] „Odlazeći zauvijek iz Slavonije, cestama i putovima kretale su se tada duge kolone zastrašenih i pomalo izbezumljenih turskih izbjeglica, u kojima je bilo između 30 i 40 tisuća žena, djece i muškaraca".[99]

Muslimani su se iz Posavine najviše iseljavali u Bosnu, u kojoj je „ležalo i vrlo mnogo pustoga tla, jer su otuda upravo selili mnogi katolici i pravoslavni" (Pavičić 1953:66).[100]

Da li je ovo muslimansko stanovništvo moglo donijeti ekavizam u tešanjsko-maglajski kraj, pitanje je na koje je indirektno potvrdno odgovorio Stjepan Pavičić, baveći se problematikom porijekla hrvatskih i srpskih naselja i govora u Posavini. U tome svome radu Pavičić je djelimično potvrdio Ružičićevu hipotezu i ne spominjući je.[101] On je postanak ekavizma u muslimanskim govorima u Slavoniji locirao u Ivankovo:

Ivankovačko muslimansko stanovništvo kroz četiri, pet naraštaja bilo je pod jakim ekavskim utjecajem, i kad su muslimani iz njega 1687. izbjegli u Bosnu, oni su ponijeli govor ili od veće česti ekavski, ili izmiješani ikavski s ekavskim. Ivankovački su muslimani u Bosnu polazili ili putem na Vrpolje, Babinu Gredu i Savu, a onda dalje preko te vode u Pobosanje, ili su Savu prelazili u Brodu i oko toga mjesta. Njihove će se raselice prema tome u 18. st. i kasnije naći oko Gračanice, Maglaja, Tešnja i Žepča. Od njih će po svoj prilici biti oni ekavci u žepačkom kraju, koji su pojedine ekavske likove održali sve do danas, a za koje se zna, da su ih u prijašnjim naraštajima imali i mnogo više.[102]

[98] Pavičić 1953: 66. Na drugom mjestu Pavičić kaže: „U turskom raspu između 1684. i 1691. nestalo je sa toga područja između Drave, Dunava, Save i Ilove u prvom redu 115.000 muslimana, dakle veće polovine cijeloga stanovništva... (...) U govornom pogledu značilo je to da je Slavonija odlaskom muslimana izgubila dvije trećine svojih ikavaca, a u podravskim krajevima i nešto ekavaca." (Pavičić 1953: 308). Isti broj muslimana navodi i Imamović (1997: 258). Šimunović smatra da je to „jedno od najvećih razmještaja pučanstva u povijesti ovoga dijela Evrope" (2002: 36).

[99] Tako u: Mažuran 1988: 41.

[100] Pavičić, 1953: 66. V. i: Pejanović 1955: 21.

[101] *Čitaocu* je nejasno da li je Pavičić imao Ružičićev rad *Jedan nezapažen bosanski govor*. U spisku literature uz knjigu *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Posavini* nema Ružičićeva rada. Iz teksta se ne vidi da je Pavičić imao taj rad, a iznenađuje Pavičićevo povezivanje ekavizma samo sa *„žepačkim krajem"* (v. naredni citat), ukoliko u taj kraj nije svrstavao i Tešanj i Maglaj. Za rasprostranjenost ekavizma znao je iz Rešetareva rada *Der štokavische Dialekt,* koji je naveden u njegovoj literaturi.

[102] Pavičić, n.d., 108.

Na drugom mjestu Pavičić piše: „Našice i Podgorač Turci su napustili bez borbe 1687., te je muslimansko stanovništvo tih mjesta bez gubitaka prešlo u srednju Bosnu ili u Hercegovinu, gdje mu potomci žive među današnjim muslimanima ekavcima“.[103]

Svoj je zaključak o ekavskom govoru muslimana Pavičić izveo na osnovu prethodnog razmatranja stanja i načina življenja u muslimanskim naseljima u Slavoniji. On smatra da su doseljeni muslimani na tome prostoru razvili nov tip stanovništva, te da je njihova brojnost pred kraj turske uprave u tim krajevima dostigla oko osam hiljada kuća sa četrdeset hiljada čeljadi. Pavičić također smatra „da na cijelom dunavskosavskom međuriječju muslimanskoga naselja nije bilo po selima, nego samo po kotarskim središtima, vojvodstvima i trgovištima. Koliko je i živjelo po manjim mjestima, bile su to pojedine posjedničke porodice, koje su stanovale u središtima svojih posjeda. Prema tome, pitanje podrijetla tih muslimana uglavnom je u uskoj svezi s pitanjem razvitka velikih i većih gradskih naselja na tom zemljištu“.[104]

Pavičić, međutim, govori o ekavskom, a ne o ekavsko-jekavskom govoru, čime se u potpunosti ne opravdava Ružičićeva pretpostavka da je već stvoreni ekavsko-jekavski refleks nastao negdje „na sjevernom dijelu ekavsko-jekavske granice, po svoj prilici u blizini Save" (1936: 254).

Pavičićeva argumentacija o mogućem poekavljivanju muslimanskoga govora u Posavini izgleda uvjerljivo:

Turci su ovaj kraj osvojili u svojem pohodu u ljeto 1536. Njima se nisu suprotstavile nikakve jače snage, nego su se tvrđave poispredavale, a zemlja je prešla u novo gospodstvo bez borbe. Turci su onda u Ivankovu osnovali središte novoga kotara, koji je obuhvatio sav opisani kraj, a uz to i kostromansku (babogredsku) Posavinu, vinkovačko

---

103 Pavičić, n.d., 158. Na koje je muslimane ekavce u srednjoj Bosni i Hercegovini mislio Pavičić, nije jasno. Prema radu *Fonetske osobine centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne* (Vujičić 1990: 64–73), izvan punkta 82 (Kladanj, čaršija, M) i 53 (Bjelave, Sarajevo, M), zabilježen je samo poneki ekavski refleks, te nema tragova tog eventualnog ekavizma o kojemu govori Pavičić. Stanje je slično i na području Hercegovine, gdje se u ijekavskim govorima, osim lekesema *telo*, koja je zabilježena u 12 punktova, susreću „isti ekavizmi i ikavizmi“ (Halilović 2002: 295). Sudeći prema onome što o ratu u Slavoniji piše Mažuran u svojoj *knjizi Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine,* str. 27–42, podatak iz ovoga Pavičićeva citata da je muslimansko stanovništvo bez gubitaka prešlo u srednju Bosnu ili u Hercegovinu, treba uzeti s rezervom.

104 *Ibid.* Mora se, međutim, konstatirati da su turski popisi pokazivali i drukčije stanje; u Požeškom kadiluku, u kome je preovladavalo muslimansko stanovništvo, „65% kuća bilo je u gradu, a 35% na selu“ (Hafizović 2000: 232). V. i: Hafizović 2001.

područje, Nuštar i Cerić. Gušće je ekavsko naselje u njemu bilo cijelo okupljeno i ono mu je činilo barem polovinu stanovništva. U novom je položaju Ivankovo postalo muslimansko tvrđavno naselje s krajišničkim odjelom vojske s pašom na čelu.(...) Sudeći prema velikom opsegu područja i plodnosti zemlje, u njemu je moglo biti barem pet, šest stotina kuća. Među njih je u skrajnim mahalama spadalo i sedamdesetak starosjedilačkih kršćanskih domova, koji su u cijelom stanovništvu činili sedminu ili osminu. Ivankovačka je katolička župa zapisana već 1581.,(...) a poslije toga još nekoliko puta kroz 17. st. (...) Njoj je pripadalo do 1500 katolika u 250–300 kuća. U ivankovačkom je kotaru za turskoga vladanja postojala župa i u Cerni. U njoj je 1623. vizitator Petar Masarechi našao sedam sela i oko 1600 pripadnika; ta su sela bila: sama Cerna, zatim Popražje, Gradište, Šiškovci, Prkovci, Retkovci i Rožd.(...) U području Ivankova i Cerne moglo je oko 1680. godine živjeti 3100–3200 starosjedilaca katolika. Oni su u to vrijeme bili malone svi ekavci, sačinjavajući potomstvo onih starinaca, koji su tu živjeli prije Turaka. (Pavičić 1953: 107)

Nakon razmatranja opisanog stanja u Ivankovu i njegovoj okolici, nameću se pitanja: kako su, ako jesu, muslimani primili od katolika ekavaca ekavski izgovor?, da li je vremenski period od oko stoljeće i po dovoljan za takav proces u govoru?, da li su muslimani postali ekavci samo u dugim slogovima? itd.

Ovdje treba ukazati i na to da Pavičić posredno odgovara i na pitanje kako je od potpunog ekavizma mogao postati miješani refleks, ali se njegova pojašnjenja odnose na drugo područje, „u kotaru novskom i pakračkom“[105] u zapadnoj Slavoniji:

Na to su zemljište doselili u prvim deseticama 18. st. mnogobrojni kajkavski ekavci od Čabra, Gerova i Broda na Kupi, i tu su došli u susjedstvo sa srpskim jekavcima, koji su na tom tlu bili isto tako doseljenici. Smještaj tih goranskih ekavaca bio je takav, da su jekavci na njih mogli djelovati i pojedinački i od sela do sela, a opet i skupno, jer je općena govorna struja u cijelom tome kraju bila jekavska. Prema tome jekavci su bili snažnija strana, koja je vršila utjecaj, a goranski su mu ekavci podlijegali. Sam se taj proces vršio od druge pole 19. st. (oko 1840. godine, nap. R. B. na osnovu drugog dijela Pavičićeva teksta), a traje u svojem posljednjem dijelu i danas, te se može pratiti u svojem razvitku tančine. I na tom je zemljištu zamjenjivanje staroga ě mjesto glasa -e- novim jekavskim refleksom započelo najprije u kratkim slogovima (djeteta, pjevati), a dugi je slog čuvao svoj stari -e-. Poslije toga stalo je i ije polako prodirati u duge slogove. (Pavičić 1953: 23)

105 Sela oko Banove Jaruge (nap. R. B.).

Pavičić dalje navodi da je proces poekavljivanja dugih slogova „uhvatio“ u tome kraju Rešetar u prvim godinama dvadesetog stoljeća, tačnije 1901. godine, kad je bilježio naporedne likove *dete* i *dijete* (1953: 23).[106]

Na osnovu ovih podataka može se postaviti i pitanje zašto je ijekavizam počeo prevladavati i u dugim slogovima u Banovoj Jaruzi i okolici, a sačuvao se u bosanskim, hercegovačkim i crnogorskim polujekavskim govorima, na koje Pavičić odgovara ovako:

> *Što je danas kod toga posljednjega* (ekavsko-jekavski govori zapadne Slavonije, nap. R. B.) *jekavski izgovor prodro i u dugi slog, te je pojekavljenje u njemu gotovo potpuno, ili je na putu da to postane, razlog je u tome, što su i u daljnjem razvitku postojale neprestano iste prilike, te je utjecanje jekavaca bilo uvijek stalno. Ono je u stvari i poraslo, jer su ona goranska sela, koja su već postala jekavska, svojom govornom snagom djelovala na ostala daljnja ekavska naselja, i to jamačno još s većim uspjehom, nego što su to mogla osnovna srpska sela. U spomenutom bosanskom, hercegovačkom i crnogorskom polujekavskom govoru povoljne su prilike za daljnje pojekavljivanje svakako prestale zbog nama danas nepoznatoga razloga, koji je mogao biti ili unutarnji ili vanjski, a možda je bio i jednoga i drugoga značaja.*
> (Pavičić 1953: 23)

Ako se Pavičićeve konstatacije prihvate kao tačne, onda se mora pretpostaviti dobrosusjedski odnos starosjedilaca i doseljenog muslimanskog stanovništva, iz čije je međusobne i česte komunikacije moglo nastati miješanje izgovora.[107]

Zanimljivo je da Pavičić piše da je utjecaj hrvatskoga jezika po gradovima bio jak i da su njime „u pravilu govorili u većini i muslimani (...)“.[108] Druga činjenica koja može opravdati mogućnost jezičkog utjecaja jeste i mogući „masovni prelazak domaćeg

---

106 Rešetar je ekavsko-jekavski izgovor našao u Marinu selu (sic!), Poljani, Međuriću, Banovoj Jaruzi, Krivaju, Kraljevoj Velikoj i Staroj Subotskoj, ali i čisti ekavizam u selu Lipovljanima i češći ekavski nego ijekavski u Piljenicama (prema: Pavičić, n.d., 231).

107 Prema Pavičićevim podacima iz prethodnih citata, može se zaključiti da su muslimani bili brojniji od katolika ekavaca u Ivankovu, ali u približnom broju ako se katolicima pridodaju stanovnici Ivankovačke župe.

107 N.d., 50. Nije jasno šta Pavičić podrazumijeva pod hrvatskim jezikom. U Imamovića je: „Gradovi u Podunavlju nisu bili samo etnički i jezički pretežno bošnjački, nego su takvi bili i po urbanoj dispoziciji (...)“ (1997: 258).

108 N.d., 50. Nije jasno šta Pavičić podrazumijeva pod hrvatskim jezikom. U Imamovića je: „Gradovi u Podunavlju nisu bili samo etnički i jezički pretežno bošnjački, nego su takvi bili i po urbanoj dispoziciji (...)“ (1997: 258).

stanovništva na islam“,[109] koja bi bila ozbiljan argument za potvrđivanje međusobnog jezičkog utjecaja.[110]

Ovdje bi se mogao dodati još jedan razlog koji je mogao utjecati na eventualni ekavski izgovor muslimana. To je vrijeme zamjene *jata* u Slavoniji.

Vjerovatno je u Slavoniji zamjena jata bila kasnije nego na drugim južnoslavenskim područjima[111] pa nije isključena ni mogućnost da su doseljeni muslimani u slavonskim krajevima mogli zateći nezamijenjeni *jat* ili neku njegovu diftonšku varijantu, što je, možda, moglo dovesti do retrogradnog fonemiziranja njihova već stvorenog refleksa. Ovakva bi mogućnost mogla biti pospješena kod osoba koje su tu učile jezik, bilo da su muslimani rođeni tu ili doseljeni Turci.

Prihvati li se Pavičićeva tvrdnja da su muslimani Ivankova donijeli ekavski izgovor u Bosnu, onda se postavlja pitanje šta je sa zamjenom *jata* u kratkim slogovima i gdje se razvio taj refleks. Govor Ivankova sedamdestih godina dvadesetog stoljeća bio je ekavski, ali ekavski „uvjetno“, kako kažu Finka i Šojat, „jer nema ni jednog naselja na tom području gdje osim ekavskih ne bi supostojali i elementi koji nisu ekavski“.[112] Ekavizam se u tome govoru ne vezuje samo za duge slogove. No, ovaj podatak ne može eliminirati mogućnost da su muslimani, dok su živjeli na tome području razvili dvojni refleks.

---

[109] Hafizović 2000: 231. Mogućnost prelaska na islam potvrdio je i Pavičić: za istočni dio Srijema (1953: 58), za Podgorač, Našice, Motičinu i Orahovicu (n.d., 156), za područje oko Mikleuša, Voćina, Slatine, Vaške i Virovitice (n.d., 171), za područje Daruvara, Pakraca i Novske (n.d., 211), za područje od Broda i Đakova do Gradiške i Cernika (n.d., 238), za Ilok (n.d., 71) itd. Treba, međutim, istaknuti i to da Pavičićeve podatke s rezervom uzima Nenad Moačanin. On o tome kaže: „Taj je rad (Pavičić, Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, nap. R. B.) potpuno zastario i ne može više služiti kao polazište iole ozbiljnom istraživanju. Pavičićeve su teze – bez krivnje dobronamjerna pisca – predugo zavodile u bludnju, prije svega spekulacije o Međurječju kao području s polovicom stanovnika koji bi imali biti muslimani. Stvarna slika do koje možemo doći temeljem osmansko-turske građe dat će ne više od ¼ muslimana u 16. stoljeću, te ne više od 1/3 u sedamnaestom, ali samo ako uračunavamo gradove. Bez gradova taj je postotak puno manji. Na selu je islamizirana približno polovica Požeštine, i to je jedina veća aglomeracija muslimanske raje na čitavom našem prostoru. Nekoliko muslimanskih sela nalazilo se još oko Cernika, Orahovice, Osijeka i Mitrovice i to je sve (svugdje drugdje susrećemo, i to rijetko, izolirane slučajeve od po jedne do tri kuće). Podrijetlo tih muslimana bilo je vrlo šaroliko: razni zarobljenici, Vlasi, došljaci iz Bosne, a najmanje autohtoni živalj“ (Moačanin 2001: 43). Da se dio hrvatskoga starosjedilačkog stanovništva islamizirao, potvrđuje i Šimunović (n.d., 35).

[110] Ni ovdje izneseni Moačaninovi argumenti ne umanjuju mogućnost međusobnih jezičkih utjecaja među stanovnicima Posavine.

[111] Ivić 1986: 43. Tako i u: Finka – Šojat 1973: 7–8. I Šimunović misli da je *jat* u Slavoniji dugo čuvao svoju glasovnu posebnost (n.d., 10).

[112] N.d., 7.

4.3.5. Analizirat ćemo da li postoje neki mogući dokazi koji bi potvrdili da su ekavsko-jekavski tešanjsko-maglajski govori refleks *jata* dobili s muslimanima iz Slavonije.

U prethodnom je dijelu ove rasprave pokazano da je stanovništvo tešanjsko-maglajskoga kraja bilo prorijeđeno iseljavanjem katolika i djelimično pravoslavnih, te kugama, koje su bile česte.[113] Time je podatkom opravdana mogućnost naseljavanja u tešanjsko-maglajski kraj; činjenica da je stanovništvo bilo razrijeđeno, omogućavala je novopridošlom stanovništvu da se jezički potpuno ne „utopi" u novu sredinu.

Neki današnji toponimi s tešanjsko-maglajskoga područja postoje i u Slavoniji, a pošto se za neke od njih zna da su u Slavoniji zabilježeni u predturskom periodu, vjerovatno je da su doseljenici u tešanjsko-maglajski kraj donijeli sa sobom i nazive svojih naselja ili „bliskih" toponima, što je mogućnost poznata i u drugim krajevima Bosne. Toponimi koji su zabilježeni u Slavoniji i tešanjsko-maglajskom kraju jesu:

Bobare (selo u Slavoniji kod Pakraca, koje su naselili bosanski Srbi 1691. godine);[114]
Bobare (selo kod Tešnja);[115]
Krndija (planina kod Našica);
Krndija (naselje i potok kod Tešnja, danas predgrađe);[116]
Miljanovac (selo kod Pakraca);[117]
Miljanovci (selo kod Tešnja);[118]
„Lončar-ves" (staro selo kod Virovitice);[119]
Lončari (selo kod Tešnja);[120]

---

113 V. dio o demografskom razvoju – t. 1.3.4 u: Bulić 2004.

114 Pavičić 1953: 220. Mažuran (1998: 22) navodi da su u Bobarama živjeli muslimani.

115 Nema ga u *Popisu* iz 1604. godine. Zanimljivo je da se u sidžilima tešanjskih kadija (1639–1642) spominje „prezime ili pridjevak" Bobar (Sokolović 1941: 176), ali se ne spominju Bobare, što znači da se u tome vremenu navedeno „prezime ili pridjevak" ne moraju dovoditi u vezu s imenom sela na tešanjskom području. Selo Bobare zabilježeno je u *Sidžilu* 1752–1758, 1.

116 Ne spominje se u analiziranim historijskim dokumentima.

117 Pavičić ga spominje kao jedno iz skupine sela, od kojih je većina u sedamnaestom stoljeću dugo vremena bila pusta, te su nastanjena tek pred turski rasap (Pavičić 1953: 217). Iz podatka, međutim, nije jasno da li selo Miljanovac spada u tu većinu.

118 Nema ga u *Popisu* iz 1604. godine. U sidžilima tešanjskih kadija 1639–1642. na više mjesta se spominje selo Meljine (i Meline) (Sokolović 1941), koje je Ćeman označio kao Miljanovci (1989: 110–111). No, to ubiciranje može značiti samo da je selo Meljine bilo na mjestu sela Miljanovci, odnosno da je kasnije promijenilo ime, što ne mora biti tačno. Selo Miljanovci spominje se u Sidžilu 1740–1746, 199.

119 Pavičić 1953: 169. Pavičić ga spominje u kontekstu zamjene poluglasa sa e: „Kajkavski refleks staroga poluglasa u glasu -e- imaju obje isprave u imenu Gradec i Bisterc, a prva i u imenu Lončar-ves" (ibid.).

120 Selo je pored Miljanovaca i danas je uglavnom nastanjeno Hrvatima. Prema popisu iz 1879. imalo je samo 84 stanovnika i svi su bili Hrvati (Niškanović 1987: 2).

Vukovo (današnji Vukovar);[121]
Vukovo (selo kod Tešnja);[122]
Kosovac (selo kod Okučana);[123]
Kosova (selo kod Maglaja;[124] izvor kod Tešnja);
Gušća (staro selo kod Virovitice);[125]
Gušća (selo kod Tešnja);[126]
Čaglić (selo kod Pakraca);[127]
Čaglići (selo kod Tešnja);[128]
Cerovac (selo kod Kutjeva);[129]
Cerovac (selo kod Tešnja);
Vitkovci (staro selo kod Otoka u bosutskom međuriječju, zapadno od Nimaca);[130]
Vitkovci (selo kod Tešnja);[131]
Potočani (selo kod Mikleuša, Daruvara i Velike);[132]
Potočani (selo kod Tešnja);

---

121 Pavičić, n.d., *Registar,* 346.

122 Bilo popisano 1604. godine, a spominje se i u sidžilima tešanjskih kadija, te se ne mora izravno dovoditi u vezu s naseljem u Slavoniji.

123 Pavičić, n.d., 221, 222, 224. Kosovac se navodi kao selo u kojemu je 1755. godine popisano 16 srpskih kuća (n.d., 221) te kao mjesto u koje su u drugoj polovini 19. stoljeća useljavali hrvatski dosdeljenici, Ličani i Gorani (n.d., 222). U Požeškom je sandžaku popisana mezra Kosovci (Hafizović 2001: 366).

124 U *Popisu* iz 1604. godine zapisano je selo Koševa, koje je pripadalo Maglaju, a urednik *Popisa* označio ga je kao nepoznato. U sidžilima tešanjskih kadija 1639–1642. spominje se selo Kosovo i Kosova (Sokolović 1941: 173, 176), koje je Ćeman označio kao Kosova (1989: 111). U Sidžilu 1740–1746. upisano je Kosova (str. 254).

125 Pavičić 1953: 173.

126 Danas zaselak Tugavića sa samo pet kuća naseljenih Hrvatima.

127 Pavičić, n.d., 219. U Požeškom sandžaku bilo je selo Čaglin, nastanjeno muslimanima i kršćanima (Hafizović, n.d., 90–92).

128 Godine 1530. spominje se mezra Čagljevići kod Jablanice (Handžić, *Gazi Husrev-begovi vakufi,* 173, 178), a to položajem odgovara današnjem mjestu Čaglići. U *Popisu* iz 1604. godine zapisano je: Čaglići (sv. III, 363).

129 Selo u kome su stanovali „čisti muslimani“ (Pavičić 1953: 247). Popis iz 1702. godine pokazuje da su to selo nastanili sami Hrvati iz Bosne (n.d., 248), što pokazuje da su se muslimani iselili.

130 Ostalo kao naselje i poslije turskog povlačenja (Pavičić, n.d., 81).

131 U *Sidžilu* 1740–1746. spominje se selo Vitkovci iz kojega je porez „i sve ono što se odnosi na selo Vitkovci“ uzeo Ali-beg (str. 17). Iz konteksta se može zaključiti da je selo bilo dio Gazi Husrev-begova vakufa. Prema popisu iz 1879. u selu su živjeli samo Srbi (Niškanović 1987: 3).

132 Pavičić, n.d., 175, 223, 249–250. U Požeškom sandžaku je 1579. godine popisano selo Potočan u kome su živjeli kršćani (Hafizović, n.d., 67).

Blaževci (selo kod Nimaca);[133]
Blaževci (selo kod Tešnja);[134]
Komušina (srpsko selo kod Požege);[135]
Komušina (mjesto kod Teslića);[136]
Ilova (rijeka i staro selo oko vrela rijeke Ilove);[137]
Ilova (rijeka u teslićkom kraju).[138]

Tako i antroponim Levaković (prezime kod Lipika, bilježeno u svim popisima 18. stoljeća do 1860. godine. U 19. stoljeću postaju Ljevakovići.);[139]

Ljevaković (prezime u tešanjskom selu Trepče).

Može biti zanimljivo i prezime Šišić, potvrđeno u Raduši i Posavini[140] kao i prezimena Bedak i Dedak potvrđena u tešanjskom kraju.

Većina navedenih toponima potvrđenih u Slavoniji i tešanjsko-maglajskom kraju imaju iste fonetske likove, a neki se međusobno razlikuju, ali se, možda, mogu dovesti u vezu.

Isključe li se iz ovoga popisa oni toponimi koji su u ovdje analiziranim historijskim izvorima potvrđeni u tešanjskom kraju do polovine sedamnaestog stoljeća, onda će se spisak istih toponima Slavonije i tešanjskoga kraja svesti na imena koja su mogla biti prenesena iz Slavonije: Bobare, Krndija, Gušća, Cerovac, Vitkovci, Potočani,

133 Selo napušteno u velikim ratovima (Pavičić, n.d., 79–80). Zanimljivo je da se nalazilo u blizini Nimaca kao i Vitkovci, a da su i u tešanjskom kraju danas Blaževci i Vitkovci susjedna sela. Blaževci su kao mezra, nenaseljena njiva, popisani u Požeškom sandžaku 1579. godine (Hafizović, n.d., 378).

134 Zanimljivo je da su u Blaževcima prema popisu 1879. živjeli samo Srbi i Hrvati (Niškanović 1987: 2).

135 Srbe su naselili Turci (Pavičić, n.d., 242, 253). Zanimljivo je da ima mišljenja da su Komušinu kod Požege naselili „pribjezi iz Bosne“ (Pranjić i dr. 1981: 64), ali je iz konteksta u kojemu se taj podatak daje jasno da se „pribjezi“ odnosi na Hrvate. Selo Komušina popisano je u Požeškom sandžaku 1579. godine, a u Donjoj Komušini bili su sve muslimani (Hafizović, n.d., 33, 43–44, 68).

136 Popisano 1604. godine sa trideset šest baština (tri muslimana i trideset tri nemuslimana) (*Popis 1604,* sv. I/2, 459–460). Spominje se i 1637. godine (Pranjić i dr. 1981: 47), a od 1708. godine upotrebljava se kao naziv sjedišta župe umjesto dotadašnjeg Kuzmadanja (n.d., 65). Komušina se spominje i u sidžilima tešanjskih kadija 1639–1642. kao mjesto gdje su živjeli muslimani: *„Ibrahim sin Balije“* (Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća,* 176). Rajševa je u blizini Komušine.

137 Pavičić, n.d., 79, 148, 157, 163, 176, 196 (...).

138 *Sidžil* 1740–1746, 112.

139 Pavičić, n.d., 225.

140 Šišići su potvrđeni u ekavskom selu Retkovci oko 1725. godine, a smatra se da niko od njih nije tu doselio (Pavičić, n.d., 109, nap. 189).

Blaževci, Ilova.[141] Od ovih su danas ekavsko-jekavska mjesta samo Krndija i Cerovac. Slavonski Cerovac je u blizini Kutjeva, a ono uz samu Krndiju. Na tome je području bilo muslimanskih naselja i bilo je ekavaca.[142]

Pitanje je mogu li se nazivi ostalih, danas ijekavskih mjesta u okolici Tešnja, povezati s mjestima u Slavoniji. Precizan se odgovor ne može dati, ali je sigurno da današnja slika rasporeda stanovništva na tešanjskom području nije ista kao nekada. To može potvrditi i predanje da su Đonlagići, koji su „jedan od najbogatijih i najmnogobrojnijih rodova" u Tešnju doselili „iz Budima u selo Vrela, gdje im je 'kulina' (odžak)".[143] Vrela, međutim, još 1879. godine nisu više bila bošnjačko selo, jer prema popisu iz te godine nisu imala ni jednog Bošnjaka.[144] Selo Potočani nije 1879. godine iskazano kao zasebno u popisu stanovništva, ali je prema popisu iz 1961. godine bili nastanjeni samo Hrvatima i Srbima.[145] Vitkovci i Blaževci su sela koja također prema popisu iz 1879. i 1961. godine nisu imala Bošnjaka, što ne mora značiti da oni nisu osnovali naselja. Sličnih je slučajeva potpune smjene stanovništva bivalo i na drugim područjima. To se može pretpostaviti i za selo Gušća, koje je danas uz selo Tugaviće i neki ga smatraju zaseokom toga sela. Gušća danas ima samo pet kuća, sve nastanjene Hrvatima, koji su tu doseljenici. Mjesto je na vrlo nepovoljnom terenu, pa je vrlo vjerovatno da su njegovi „davni" stanovnici napuštali to mjesto kad su se mogli premjestiti na bolje. Gušća je u blizini Hrvatinovića i Tugavića, u kojima je danas zastupljen ekavsko-jekavski govor, a Gušća je i selo u Slavoniji blizu Virovitice, u čijoj okolici toponomastika iz predturskog perioda ima potvrda za ekavsku zamjenu *jata*.[146]

Prema popisu stanovništva 1879. godine u Miljanovcima su živjeli Bošnjaci i Hrvati, a u Bobarama Bošnjaci, Hrvati i Srbi.[147] No, danas ni Miljanovci ni Bobare nisu ekavsko-jekavska naselja, što, opet, ne mora biti slika iz vremena seobe iz Slavonije.[148] Ovome treba dodati i podatak da je u Sidžilu 1752–1758. potvrđeno da su u Žabljaku, danas nastanjenom Hrvatima, živjeli muslimani.[149]

---

141 Ovdje bi se, možda, mogli ubrojati i Miljanovci i Kosovac. V. odnos uspoređenih fonetskih likova.

142 O području oko Cernika, Požege, Kutjeva, Pleternice i Vrbove v. u: Pavičić, n.d., 223–256.

143 Niškanović 1987: 15.

144 Prema: Niškanović 1987: 2.

145 Niškanović, n.d., 2.

146 Pavičić, n.d., 168–195.

147 Niškanović, n.d., 2.

148 Ružičić je „prema kazivanju nekih lica" zaključio da „sličan govor (ekavsko-jekavski, nap. R. B.) ima i muslimansko selo Bobare" (Ružičić 1936:, 237). To nije potvrdilo Okukino niti moje istraživanje, niti je potvrđeno u *Upitniku za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora,* koji je popunjen u Bobarama (Okuka, 1973; Vujičić 1985: 98).

149 Str. 374.

Za razmatranje problematike postanka tešanjsko-maglajskog ekavizma nije bez značaja ni njegova trenutna rasprostranjenost.[150] Izuzmemo li Jelah, Mračaj i Rosulje, za koje smo pokazali da je ekavizam u njima kasnijeg postanja, u tešanjskom je kraju ekavizam zastupljen u gradu i njegovoj bližoj okolici. Isto je i u Maglaju, s tim što Novi Šeher predstavlja oazu toga govora, kao i Rajševa na teslićkom području.

Prihvati li se mogućnost da je ekavizam import na tešanjsko-maglajsko područje, onda se mora pretpostaviti da nosioci te jezičke inovacije nisu odmah mogli biti naseljeni u gradu, barem ne u nekom značajnom broju.[151] Stoga su se, najvjerovatnije, doseljenici iz posavskih krajeva smještali uz gradove, osnivajući nova naselja. To smještanje bliže uz gradove vjerovatno je odraz njihove želje, jer su i u Slavoniji uglavnom živjeli u gradovima ili u zajedničkom gradu. Vrlo je vjerovatno da su doseljenici u okolicu jednoga grada bili kompaktna cjelina i da su se iz Slavonije iseljavali organizirano.

Sasvim je sigurno da su se novopridošli stanovnici mogli na tešanjsko i maglajsko područje naseliti i uz neke dijelove gradovima bližih sela koja su već postojala. I to bi mogao biti razlog što se ekavizam danas javlja kao dominantna govorna odlika i u naseljima koja su postojala prije doseljavanja muslimana iz Slavonije. Takva su tešanjska sela Raduša, Hrvatinovići, Mekiš i Vukovo te maglajska Liješnica i Misurići.[152]

Ako je to bilo tako, onda je ekavizam u grad ulazio postepeno, kako su se stanovnici gradske okolice useljavali u njega. No, sigurno je da su se u grad useljavali i stanovnici iz drugih dijelova Carstva, prvenstveno carski službenici i vojnici, pa je vrlo vjerovatno da je proces poekavljivanja gradova trajao dugo, možda čak i do dolaska austrougarske vlasti, kada su se mnogi zbog gubitka posjeda, zanata ili zbog nekih drugih nedaća morali iseliti iz grada u njegovu okolicu, gdje su imali posjede. Tako su gradovi postajali „otvoreniji“ za useljavanje onih koji su živjeli u njegovoj okolici, a gradski su se stanovnici svojim preseljenjem u susjedna sela „izmiješali“ s dotadašnjim stanovnicima od kojih su neki svakako mogli biti ekavci.

4.3.6. Drugo mjesto odakle bi eventualno mogao doći ekavizam u tešanjsko-maglajski kraj jeste područje Srbije, iz kojega je također bilo znatnog iseljavanja muslimanskog stanovništva u Bosnu i Hercegovinu.

Protiv mogućnosti importa ekavizma iz Srbije ima više argumenata. Prvo, takvu mogućnost nije potvrdio Rešetar, jer su mu to pobijali, pretpostavljam u Maglaju i

150 V. kartu u: Bulić 2004.

151 I Tešanj i Maglaj smješteni su uz tvrđave i imaju prilično nepovoljan položaj za naseljavanje unutar čaršija.

152 Vidjeli smo da je današnje tešanjsko selo Dobropolje zapisano 1604. godine kao mezra, dakle, vjerovatno nije bilo naseljeno.

Žepču,[153] a pošto je između eventualnog doseljavanja i „pobijanja te mogućnosti“ proteklo svega nekoliko decenija, onda mu se to mora vjerovati, jer bi u tome vremenu najvećim dijelom još bili živi ljudi o čijem se doseljavanju govori.[154]

Da je manje vjerovatno da je ekavizam došao iz Srbije potvrđuju još neki podaci. Za doseljenike iz Srbije formirana su posebna nova naselja u kojima danas nema ekavizma. Takva su naselja Bosanski Šamac (Gornja Azizija), Orašje (Donja Azizija) i Brezovo Polje,[155] ali ni to nije suviše neočekivano, s obzirom na broj doseljenih i mjesta iz kojih su doseljeni.[156]

Useljavanje iz Srbije teklo je postepeno u rasponu od srpskih ustanaka do sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća,[157] pa su se doseljenici u bosanska mjesta kao razdvojena manjina, nekompaktna skupina, u njima postepeno „utapali“ u jezičke osobine domaćeg stanovništva. Svi doseljenici iz Srbije i nisu živjeli na ekavskom govornom području, a vrlo je vjerovatno da ni u „ekavskim“ gradovima, pa ni selima, u kojima su živjeli muslimani, „zajednički“ život sa susjedima Srbima nije bio takav da bi u značajnoj mjeri omogućavao usvajanje jezičkih osobina susjeda.[158]

Još nekoliki poznati podaci mogu ukazivati na eventualne jezičke utjecaje iz Srbije, ali oni ne mogu biti od tolikog značaja da bi utjecali na formiranje ekavsko-jekavskoga govornog tipa.[159]

---

153 V. Rešetar 1907: 72–73. Suprotno tome, kladanjski ekavci „su ubijeđeni da je taj njihov specifični ekavizam importovan iz Srbije u vrijeme seoba poslije oslobodilačkih ratova na toj strani (znaju da ima doseljenika 'ot Kolobare', Valjeva, Užica“ (Remetić 1981a: 183). Zanimljivo je da se u jednom dokumentu „koji sadrži skupni spisak broja užičkih, beogradskih, sokolskih i šabačkih muhadžira naseljenih po pojedinim kadilucima“ kao doseljenici u Kladanjski kadiluk navodi ukupno 26 osoba, sve užički muhadžiri (Hodžić 1958: 140).

154 Uostalom, i Ružičić je nekoliko decenija kasnije konstatirao da doseljavanje potvrđuju „još žive tradicije o doseljavanju nekih porodica iz Ugarske, Slavonije ili Srbije (ima i porodica s prezimenom Užičanin)“ (Ružičić 1936: 254). U Tešnju još žive ljudi s prezimenom Užičanin, ali se Užice iz vremena muslimanskog raseljavanja ne može vezati s ekavizmom. I moje je istraživanje potvrdilo da je bilo doseljavanja s toga područja, ali moje potvrde nisu brojne i ne odnose se samo na mjesta s ekavskim govorom u dugim slogovima.

155 Jeremić spominje samo Brezovo Polje i Orašje (1922: 148).

156 U Gornju Aziziju (Bosanski Šamac) naseljene su 1862. godine ukupno 624 osobe, a među jima su najbrojniji užički muhadžiri 498, zatim šabački 57 i sokolski 69 (Hodžić 1958: 119). U Donju Aziziju (Orašje) doseljeno je 1862. godine ukupno 498 osoba (iz Užica 304, Beograda 134, Šapca 47, Sokola 4) (Hodžić, n.d., 131). U Brezovo Polje doseljeno je ukupno 666 osoba (215 iz Užica, 375 iz Šapca i 76 iz Sokola) (Hodžić, n.d., 106).

157 Izuzimajući dva veća vala. V. t. 1.3.4.5 u: Bulić 2004.

158 Treba imati na umu i činjenicu da je u srpskim gradovima živjelo malo Srba.

159 Nesumnjivo je da je sličnih događaja postojalo još, ali ne u toj mjeri da bi se mijenjao izneseni zaključak.

Tako Risto Jeremić spominje „priličan broj Arnauta i Arnautaša koji su došli od Đakovice i Prizrena kao salebdžije pa se mnogi i stanili. Tako je nastao zaselak Arnauti u opštini Ulišnjak, srez maglajski i u Bijeljini Arnautmahala“ (1922: 148). „Žena Tahirkapetana Uzeirbegovića u Maglaju, Ružica, bila je robinja iz Srbije“.[160]

Jedan podatak iz pisma fra Grge Martića, upućenog Andriji Torkvatu Brliću 1860. godine, dovodi u vezu Novi Šeher s Beogradom. Odgovarajući na Brlićev upit o „poglavitim Turcima“, Martić piše: „4º u Novom Šeheru: Eminbeg Muratbegović i bratja, n.b.: ovoga djed bio je medju Dahiam Beogradskim, i veliko blago s' glavom odonud sretno izgubio, òstali su ubožni“.[161]

Ovaj Martićev podatak može upućivati na beogradsko porijeklo Muratbegovića, iz vremena srpskih ustanaka, no to nije eksplicitno kazano.

4.3.7. Područje iz koga bi eventualno mogao doći tešanjsko-maglajski ekavizam nagoviješteno je u već spominjanoj drugoj Jahićevoj pretpostavci prema kojoj su kombinirani refleksi *jata* stvoreni na drugom području i naknadno preneseni na područja naseljena muslimanskim stanovništvom. On kaže da se to „moglo dogoditi i kod muslimanskoga povratničkog stanovništva iz prekosavskih, dalmatinskih, ili prekodrinskih zapadnosrbijanskih krajeva“ (1991: 14–15).

Ono „dalmatinskih“ može se, prije, odnositi na ijekavsko-ikavski refleks, a nikako ekavsko-jekavski. Na ekavsko-jekavski refleks mogu se odnositi odredbe „prekosavskih“ i „prekodrinskih“, ali je već ukazano na takve eventualne mogućnosti.

Neke jezičke osobine date u prethodnim dijelovima rada mogu upućivati na zaključke u vezi s genezom tešanjsko-maglajskog ekavizma u dugim slogovima.

Neki leksemi s analogijskim refleksima jata ukazuju na međudijalekatske utjecaje, ali je na osnovu njih teško zaključiti kojemu su se govoru razvili – da li je ekavski analogijski refleks primaran ili sekundaran na tešanjsko-maglajskom području.[162] Primjeri pokazuju da se najčešće javljaju sekundarni refleksi *e* i *ije / je* umjesto etimološkog i:

i > e:

dobévajū Jev, *dòbēvām Mis, mérni* NŠ, *mérno bílo* NŠ, *smérilo se* NŠ, *mêr* NŠ, *bílo mêrno* NŠ, *pêr Mis,* NŠ, *pokrévajū* (< pokrivaju) Ra, *pokrévali* TČ, *pokrévō* Mis, ùmēvāš se Mrač, *vòdēr* Cer, Jev, Tug, *vodêr* Dob, GU, Mis, NŠ, Mrač, Ro;

160 Jeremić, n.d., 149. Sličnih podataka ima i za druge krajeve. Tako „u Miljanovcima, Prnjavoru, Kalesiji u srezu zvorničkom i Vukovijama u Tuzlanskom ima nekoliko muslimanskih porodica koje potiču od robinja dovedenih iz Srbije 1813. godine“ *(Ibid.)*.

161 Prema: *Pogledi,* knjiga prva, 113.

162 O opravdanosti termina analogijski refleks v. u: Bulić 2004: 174.

i > ije / je:
pjȇr BP, DU, JM, Mis, Ro, *dòbijēvā* Stra, *dobijévajū* Stra, *dobijévala* Stra, *mijérđije* DU, JM, *mijérni* NŠ, *namijérit* Dob, *mȉjer* BP, DB, DU, GU, JM, Stra, *pȉjer* DB, DU, GU, Mrač, Stra, *ìspjerat* Mis, NŠ, *sjeròmāk* Cer, Mis, *sjeròti* MČ;
e > ije / je: pjerifȇrījā TČ;
ije > e: sȁkrē Dob, *sȁkrēš* Krn.

Primjeri sa *i > e* najvjerovatnije su razvili i(je)kavci pod utjecajem ekavskih govora, jer je malo vjerovatnoće za njihov organski razvoj u ekavskom govoru, bez izvanjskog utjecaja.

Etimološko *e* moglo je u riječi neslavenskog porijekla *pjerifȇrījā* biti zamijenjeno sa *je* u prilagođavanju ekavskog izgovora ijekavskom ili u ijekavskom izgovoru zbog nepoznavanja porijekla riječi a u nastojanju da se diferencira od ekavizma. Primjer sam, međutim, zabilježio od čovjeka koji je imao preko devedeset godina i vrlo je vjerovatno da taj fonetski lik nosi iz ranijeg perioda svoga života, a to bi potvrđivalo ovu prvu pretpostavku.

Primjeri s *ije > e* vjerovatno su rezultat prilagođavanja ijekavaca ekavcima.

Primjeri sa *i > ije / je (pjȇr, mijérđije, mijérni, namijérit, mȉjer, pȉjer, ìspjerat, sjeròmāk, sjeròti)* sasvim su obični i u drugim ijekavskim govorima, ali nisu obični analogijski refleksi u lekesemu *dobivati: dòbijēvā, dobijévajū, dobijévala.* Oni su se mogli razviti u ekavaca pod utjecajem ijekavskih govora.

Leksemi s analogijskim refleksima pokazuju da je današnje ekavsko-jekavsko područje ranije bilo heterogeno po zamjenama *jata* te da je današnje stanje rezultat međusobnih utjecaja uvjetovanih zajedničkim životom.[163]

Današnje prisustvo ekavizama u kratkim slogovima u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja može biti trag nekadašnjeg potpunog ekavizma u supstratu ovih govora, što je manje vjerovatno, ili rezultat njihova „novijeg" razvoja. Na ovo je pitanje teško odgovoriti jer se slični ekavizmi u kratkim slogovima susreću u standardnom jeziku[164] i u drugim ijekavskim govorima. To su tzv. stalni ekavizmi[165]

163 Ne zna se kakav je bio omjer doseljenog i zatečenog stanovništva na tešanjsko-maglajskom području, ali se na osnovu prisustva nekih ekavskih leksema u susjednim ijekavskim govorima može zaključiti da broj ekavaca nije bio beznačajan u cjelokupnom broju stanovništva. Leksemi s ekavskim refleksom *jata* koje sam slušao u ijekavskim mjestima tešanjsko-maglajskoga kraja mogli su se proširiti kontaktima (tako su dospjeli u govor Hrvata koji su tu doseljenici) i ženidbenim vezama, ali je sasvim sigurno da je manji broj ekavskih doseljenika mogao biti nastanjen i u blizini ijekavskih mjesta, gdje su izgubili svoj ekavizam, a sačuvali samo tragove ekavskog supstrata svojih idiolekata.

164 Leksemi koji su etimološki s kratkim jatom iza r.

165 V. t. 2.13.2 u: Bulić 2004.

pa bi njihovo prisustvo upućivalo na opću pojavu u bosanskohercegovačkim govorima. Ima i ekavizama koji su sigurno rezultat utjecaja standardnog jezika; to su oni leksemi „novijeg postanja“ koji su rezultat ranije društveno-političke situacije: *mȅsnim* òdborima, *ìzbeglīcā, mésnē* zàjednicē, *sȅdnicu, snabdèvāč.*

Izvjesne leksičke i semantičke osobenosti koje su specifične za ekavsko-jekavsko govorno područje upućuju na utjecaje strane leksike, iz čega se vidi da su ovi govori morali imati neki bliži dodir s drugim govorima iz kojih su mogli primiti takve lekseme.[166]

Na značajnije djelovanje drugih govora na ekavsko-jekavske govore tešanjsko-maglajskoga kraja upućuju i neke tvorbene osobenosti.[167]

Ekavizam u ovim govorima nije mogao nastati na način kako je to za mrkovićki ekavsko-jekavski govor pretpostavio Luka Vujović.[168] Zabilježeni primjer *preteĺ* nastao je vjerovatno sažimanjem sekvence *ije* < *ija,* ali je taj leksem sa sažetim likom potvrđen i u nekim govorima koji nisu ekavski. Vujović za mrkovićki konstatira da sažimanje izostaje ako se sekvenca *ije* nalazi na početku ili na kraju riječi (1969: 118), a u tešanjsko-maglajskim govorima u takvim se pozicijama javljaju sva tri refleksa:

-e: prê Cer, Dob, Hrv, Log, MH, Mek, NŠ, Ra, *prê dvê gödine* Log, MH, *pȍsle* Dob, GU, MČ, Mek, Mrač, Ra, Ro, Vuk, *pȍsle tȍgā* MH, Mek, Ra;

-ije: prȉje[169] BP, Cer, Čif, Dob, DU, GU, Jel, JM, Li, MČ, Mek Mis, Mrač, NŠ, Ra, Stra, TČ, Tug, *dvȉje* Hrv;

-i: dvî BP, Cer, Čif, Dob, DU, Hrv, GU, Jev, Ra, Li, MČ, Mek, Mis, Mrač, NŠ, Os, Ro, Stra, TČ, Tug, *prî* MČ, TČ.

Tako je i u primjeru s analogijskim refleksom: *sȁkrē* Dob.

4.4. Iz onoga što smo u ovoj raspravi pokazali na osnovu zabilježene građe i korišćene literature, moglo bi se zaključiti da danas nema pouzdanih dokaza za samostalan razvoj dugog *ě* u *ē* na tešanjsko-maglajskom području. Spontani razvoj ekavsko-jekavskog refleksa teško se može pretpostaviti na tako uskom prostoru bez izvanjskih utjecaja, pogotovo na prostorima koji su trpjeli snažne migracione procese u oba smjera.

Pokazano je da su se zaključci o samostalnom razvoju *jata* na tešanjsko-maglajskom području temeljili na konstatacijama „da se tešanjski govor razlikuje

166 V. t. 5.1–5.4 u: Bulić 2004.
167 V. t. 5.5 u Bulić 2004.
168 Vujović mrkovićki ekavizam shvata kao sekundarnu pojavu, nastalu sažimanjem grupe *ije (ii̯e)* (1969: 118–122). Tako i u: Vujović 1958: 235–246).
169 Ali i: *prȉja* Čif, NŠ.

od govora okolnih muslimana samo po refleksu jata u dugom slogu"(Brabec 1959: 122) i da se „jedan prelazan diftong iē može čuti u Varešu i na zapadu od Vareša (uz češći normalan dvosložni refleks), a akustički se dojam tog diftonga znatno približuje k ē ili zatvorenom ē" (Brozović 1966: 135), te poslije i:

„Zato potpuno otpada Ružičićeva hipoteza o eventualnom doseljavanju sa sjeveroistoka za pretke Tešnjaka i Maglajlija (...), sve su poznate osobine opisanog govora ijekavskošćakavske" (Brozović 1966: 135). Brabecove su konstatacije objavljene 1959. godine, Brozovićeve 1966. godine.

Ovdje treba naglasiti da je Brozović nekoliko godina prije u radu *O jednom problemu naše historijske dijalektologije* iskazivao izvjesnu dozu opreza prema zaključku o defonemizaciji jata:

> *Način defonemizacije ima osobitu važnost za periferne govore s miješanim refleksom jata. Kod takvih govora uvijek postoji opasnost da se ne radi o organskom razvoju uvjetovanom po kvantiteti sloga, nego o mehaničkoj mješavini sa stanovitim stupnjem kristalizacije, ili pak o sasvim mladim fonetskim procesima. Možda neki govori spomenuti pod 12. (govori s miješanim refleksima jata, nap. R. B.) i potpadaju pod jednu od tih rubrika, ali to treba zaista svestrano istražiti, a to zasad nije učinjeno za sve govore. Treba imati u vidu da u stvarnosti jedan govor s miješanim refleksom jata može davati dojam mehaničke mješavine, a da se ipak radi o refleksu organskog podrijetla. Prirodno je da takvi organski refleksi nastanu na periferiji. Za ljude koji ih govore oni stalno alterniraju, ali kod njihovih susjeda nalazi se u svim situacijama samo jedan refleks, ovaj ili onaj. Područja s miješanim reflek som u pravilu su mala, utjecaji sa strane prirodno moraju biti jaki, osobito uz sve vrste kretanja koje su u našim krajevima poznate. Nestabilnost jezičkog osjećaja javlja se kao prirodna posljedica noseći sa sobom dvostrukosti, nesigurnosti, jezički promiskuitet – dakle sve ono što je karakteristično za mehaničke mješavine.* (Brozović 1961–1962: 57)

Ako za tešanjsko-maglajski kraj pretpostavimo ijekavski supstrat[170] i blizinu ikavsko-ijekavske granice,[171] teško bi bilo za ekavsko-jekavske govore tešanjsko--maglajskoga kraja opravdati zaključak *„prirodno je da takvi organski refleksi nas-*

170 I Brozović je isključio ikavski supstrat u tešanjsko-maglajskim govorima (1961–1962: 55).

171 „Današnja granica između ijekavskog i ikavskog područja, zapravo između kompaktnog ijekavskog i koegzistentnog ikavsko-ijekavskoga, teče, grosso modo, Bosnom od ušća do susreta s Usorom, obuhvaća u luku dolinu te rijeke i vraća se na Bosnu ispod Žepča (...)" (Brozović, n.d., 55–56).

tanu na periferiji", dat u prethodnom citatu.[172] Istraživani prostor nije mjesto koje se od istočnobosanskoga ijekavskošćakavskog prostora odvaja nekim teško premostivim prirodnim granicama[173] da bi kontinuitet ijekavskog refleksa bio prekinut u premigracionom vremenu, ali se na zapadu toga prostora, u području Teslića, steru planinska područja koja su mogla biti govorna granica prema zapadu.[174] Sam geografski položaj ukazuje na to da bi, isključimo li migracije, govorne osobine starinačkog stanovništva s obiju strana rijeke Bosne na istraživanom području morale biti podudarne, a na jednome tako otvorenom prostoru, gdje su međusobni kontakti svakako morali biti u kontinuitetu, teško se može pretpostaviti stvaranje ekavskog refleksa *jata.*[175]

Prezentirani podaci ukazuju da je tešanjsko-maglajski kraj u prošlosti predstavljao metanastazičku oblast u kojoj su smjene stanovništva bile znatne, te da ne može „otpasti" Ružičićeva hipoteza o doseljavanju za pretke Tešnjaka i Maglajlija.[176] Ako se za tešanjske i maglajske ekavsko-jekavske govore pretpostavi sličan razvoj ekavizma u dugim slogovima, a govorne osobine upućuju na to, onda se moraju pretpostaviti približni uvjeti za takav razvoj. Teško da se može pretpostaviti da je to bilo na sadašnjem prostoru, jer ekavsko-jekavski govori tešanjskog i maglajskoga kraja nemaju teritorijalni kontinuitet, a i jedni i drugi su udaljeni od Rajševe. Ako kažemo da je ekavsko-jekavski refleks stvoren ranije u Posavini, onda se opet može postaviti pitanje teritorijalnog kontinuiteta. Ali, ako pretpostavimo da je to bilo „još onda kada se menjala diftonška vrednost jata",[177] a vidjeli smo da je moglo biti tada, onda se za Posavinu može i isključiti teritorijalni kontinuitet, ne isključujući, naravno, druge uvjete koji se odnose na slične osobine muslimanskih doseljenika i autohtonog posavskog stanovništva.

---

[172] To je, naravno, opravdano za ijekavsko-ikavske govore u tešanjsko-maglajskom susjedstvu. Zanimljivo je da u radu *O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području Bosne i Hercegovine* Brozović konstatira da se na današnjem tešanjsko-maglajskom području očuvao u starosjedilačkom govoru „miješani refleks jata po modelu dete – djeteta, tj. s prevladavanjem drugog dijela dvoglasnika u dugim slogovima" a da su tragovi takva refleksa ustanovljeni na još dvjema tačkama u blizini stare ikavsko-ijekavske granice (str. 83). U dvije tačke o kojima govori Brozović ne spadaju Plahovići, o kojima je stručnu javnost obavijestio Remetić deset godina poslije objavljivanja ovoga Brozovićeva rada, 1981. godine (v. Remetić 1981a). Za Plahoviće se ne može reći ni da su (suviše) blizu stare ikavsko-jekavske granice.

[173] Rijeka Bosna ne može se smatrati takvom granicom.

[174] Ova konstatacija ujedno i podrazumijeva zemljoradnju kao glavno zanimanje stanovništva u prošlosti na tome području.

[175] Vareš je u pogledu komunikacije s okolinom mnogo zatvorenije područje pa diftonzi koje bilježi Brozović u tome kraju i ne moraju biti veliko iznenađenje.

[176] Ovdje treba naglasiti da za migracije na tešanjskom području ima više potvrda, ali da je ekavizam u tome kraju i izraženiji nego u maglajskom.

[177] Ružičić 1936: 254.

Zaključak da su sve poznate osobine opisanoga govora ijekavskošćakavske, koji navodi Brozović, ili da se tešanjski govor razlikuje od govora okolnih muslimana samo po refleksu *jata* u dugom slogu, koji navodi Brabec, ne mogu se u cijelosti opovrći,[178] ali je neophodno ukazati i na to da se te osobine, također, vrlo malo razlikuju i od osobina posavskih govora.[179] To, opet, ne potvrđuje njihovu hipotezu, ali ne negira ni Ružičićevu.

Ovdje nije bez značaja ni podatak da su nazivi mjesta u tešanjsko-maglajskom kraju u kojima ima refleks dugog jata (Liješnica i Bijela Ploča) od informatora u tim mjestima bilježeni kao ijekavski. To bi trebalo značiti da su oni u takvim likovima od zamjene jata na tome prostoru.[180] Ipak, bilježenja ekavskog lika *Lešnica*[181] pokazuje da je analogija u zamjeni jata prisutna i kod toponima[182] pa sam podatak o ijekavskom izgovoru imena mjesta ne može biti siguran dokaz ijekavskog supstrata na tešanjsko-maglajskom području.

Ako se rezimiraju argumenti što su u ovoj raspravi izneseni na osnovu zabilježene građe i korišćene literature, moglo bi se zaključiti da danas nema pouzdanih dokaza za samostalan razvoj ekavsko-jekavske zamjene *jata* na tešanjsko-maglajskom području.

Na ovakav zaključak upućuju sljedeći argumenti:

a) diftonški izgovor refleksa dugog jata nije karakteristika govora tešanjsko-maglajskoga područja niti je na njemu potvrđen govor s nezamijenjenim *jatom,*
b) nema nikakvih jasnih dokaza u savremenim govorima koji bi upućivali na defonemizaciju *jata* u *e* na istraživanom području, niti dokaze za to nudi građa iz popunjenih *Upitnika za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora,*
c) tešanjsko-maglajski kraj predstavlja metanastazičku oblast u kojoj su često harale kuge i u kojoj je dolazilo do demografskih promjena, što je potvrđeno i pisanim dokumentima,

---

178 O tim osobinama v. u t. 6.2.1.1. i 6.2.1.2 u: Bulić 2004.

179 V. t. 6.2.2 u: Bulić 2004. Jedna od najbitnijih osobina ijekavskošćakavskog dijalekta jeste izostanak duljenja vokala u poziciji vokal + sonant + konsonant. Ta stara osobina vrlo je rijetka u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja kao što je i u posavskim govorima.

180 Onomastičku građu kao jedan od važnih činilaca za određivanje dijalekatskog supstrata u derventskom kraju i porijekla ikavskošćakavskoga govora u okolici Dervente uzima Josip Baotić. V.: Baotić, Derventa, 35–42.

181 V. t. 2.13.2.2. i 6.2.1.1.2.3 u: Bulić 2004.

182 Potvrđeni su i ekavski likovi imena Graćin breg i Ruvića breg u Donjem i Gornjem Ulišnjaku, ali to i nije iznenađenje, s obzirom na to da se radi o mikrotoponimima i da su oni na području ekavsko-jekavskoga govora. Mikrotoponimi potvrđeni u katastarskim planovima za općine Tešanj i Maglaj imaju i ekavske i ijekavske likove i vrlo su nepouzdani za zaključivanja u vezi s pitanjem jezičkog supstrata na tešanjsko-maglajskom području.

d) tešanjsko-maglajski kraj dobro je povezan s okruženjem i ne predstavlja geografski odvojenu cjelinu koja bi mogla doprinijeti konzerviranju stanja iz vremena zamjene *jata,*
e) sam geografski položaj ukazuje na to da bi, isključimo li migracije, govorne osobine starinačkog stanovništva s obiju strana rijeke Bosne na istraživanom području morale biti podudarne, a na jednome tako otvorenom prostoru, gdje su međusobni kontakti svakako morali biti u kontinuitetu, teško se može pretpostaviti stvaranje ekavskog refleksa *jata,*[183]
f) sistemski ekavski refleks nije potvrđen u bližoj okolici ovih govora,
g) najveći broj naselja u kojima se javlja refleks *jata* nisu postojala s tim imenom 1604. godine,
h) da je ekavizam ostatak govornog tipa koji je nekada bio rasprostranjen na širem bosanskohercegovačkom prostoru, moralo bi biti više njegovih potvrda u mjestima za koja se zna da su starosjedilačka i u kojima se također čuvaju predmigracione dijalekatske osobine,
i) ekavizam ne potvrđuje pismo fra Augustina Vojnića koje je 1673. godine nastalo na maglajsko-žepačkom prostoru,
j) u *Popisu iz 1604. godine* ne spominje se Novi Šeher, također oaza ekavsko-jekavskoga govora na maglajskom području,
k) spontani razvoj ekavsko-jekavskog refleksa teško se može pretpostaviti na tako uskom prostoru bez izvanjskih utjecaja, pogotovo na prostorima koji su trpjeli snažne migracione procese u oba smjera,
l) nije očekivano da ekavsko-jekavski refleks nastane na periferiji ijekavskog i ikavskoga govora,
m) ekavsko-jekavski govori tešanjskog i maglajskoga kraja nemaju teritorijalni kontinuitet,
n) nazivi mjesta u maglajskom kraju u kojima ima refleks dugog jata (Liješnica i Bijela Ploča) najčešće su ijekavski.

Ovim bi se argumentima mogli dodati i oni koji se ne odnose na govore tešanjsko-maglajskoga kraja:

- osim Plahovića, ekavizam nije pronađen ni u jednom selu kod Kladnja, a Plahovića nema s ti imenom u *Popisu iz 1604. godine,*
- Bjelave pod tim imenom nisu postojale u *Popisu iz 1604. godine* (što ne znači da naselje nije postojalo),

183 Vareš je u pogledu komunikacije s okolinom mnogo zatvorenije područje pa diftonzi koje bilježi Brozović u tome kraju i ne moraju biti veliko iznenađenje.

- u *Popisu iz 1604. godine* nema ni Rajševe, koja je oaza ekavsko-jekavskoga govora na teslićkom području.

5. Iz ovoga proizlazi da bi mogla biti prihvatljiva Ružičićeva hipoteza o importu ekavizma na tešanjsko-maglajsko područje. Uz uzimanje prethodnih argumenata koji su protiv autohtonog ravoja ekavizma, Ružičićevu hipotezu opravdavaju i sljedeći argumenti:

a) ekavsko-jekavski refleks javlja se samo u govoru Bošnjaka,
b) osobine ekavsko-jekavskih govora tešanjsko-maglajskoga kraja jesu, uz izuzetak zamjene *jata,* uglavnom, ijekavskošćakavske, ali su, osim u odsustvu tzv. čakavskog akuta, vrlo bliske i posavskim govorima,
c) tešanjsko-maglajski kraj predstavlja metanastazičku oblast u kojoj su često harale kuge i u kojoj je često dolazilo do izmjene demografske strukture,
d) neki današnji toponimi s tešanjsko-maglajskog područja postoje i u Slavoniji a za neke se zna da potječu iz predturskog perioda,
e) dijelovi muslimanskog stanovništva u Posavini mogli su kroz četiri ili pet naraštaja biti pod ekavskim utjecajima,
f) muslimansko je stanovništvo u Posavini živjelo najviše po gradskim središtima,
g) muslimani su živjeli zajedno s hrvatskim starosjedilačkim stanovništvom, od kojih su mnogi primili islam,
h) muslimansko stanovništvo koje je preživjelo krvave ratne strahote u Slavoniji najvjerovatnije je iz pojedinih mjesta u manjim ili većim grupama napuštalo Posavinu i prelazilo u Bosnu,
i) ekavsko-jekavski su govori rasprostranjeni samo na uskom prostoru oko Tešnja i Maglaja, te u oazama u Novom Šeheru i Rajševi.

Ovome u prilog može ići i najvjerovatnija kasnija zamjena *jata* u Posavini, te brojni posavski govori s miješanim refleksima *jata,* a posebno govori u okolini Banove Jaruge, u kojoj je proces poekavljivanja dugih slogova „uhvatio“ i Rešetar 1901. godine.

Na pitanje kako se ekavsko-jekavski govor održao u ijekavskom okruženju možda i nije teško odgovoriti. Ekavsko-jekavski doseljenici su poslije doseljavanja morali imati čvršće međusobne veze na terenima gdje su se smjestili, i vjerovatno su te veze trajale duže vrijeme, posebno u oaznim mjestima takvih govora kakvi su Novi Šeher i Rajševa, a kad se otvorio proces njihove integracije, kad su počele udaje i ženidbe sa stanovništvom koje su zatekli, mogli su početi i jači međusobni jezički utjecaji na tome području.

Iako je pokazano da su dokazi za import ekavizma na tešanjsko-maglajsko područje vrlo vjerovatni, mora se naglasiti da bi se takva hipoteza mogla „učvrstiti“ defterima ili drugim historijskim dokumentima koji bi pokazali da su, makar neka, ekavsko-jekavska naselja prvi put spomenuta neposredno poslije velikih seoba iz Posavine. Takvi dokumenti, međutim, nisu mi dostupni, jer turski popisi naselja istraživanog područja koji su pravljeni poslije 1604. godine nisu sređeni, a nema ni drugih pronađenih dokumenata koji bi bez sumnje ukazali na sigurno rješenje problema.

Izvori i literatura

Brabec, Ivan (1959), *Istraživanje govora stanovništva na lijevoj obali Bosne,* Ljetopis JAZU, 63, Zagreb, 421–422.

Brka, Amir (1995), „Kultura Bošnjaka Tešnja“, Tešanj: *Kulturno-privredni informator,* Planjax, Tešanj, 1995, 183.

Brozović, Dalibor (1961), „O jednom problemu naše historijske dijalektologije: Stara ikavsko-jekavska granica“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku,* IV–V, Novi Sad, 1961–1962, 51–57.

Brozović, Dalibor (1966), „O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta“, *Hrvatski dijalektološki zbornik,* II, Zagreb, 119–208.

Bulić, Refik (2004), *Ekavsko-jekavski govori tešanjsko-maglajskog kraja,* doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sarajevo, 412.

Buturović, Đenana (1987), „Narodna poezija u tešanjskom kraju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija,* Sarajevo, 1987, 275–333.

Ćeman, Mustafa (1989), *Kronologija Tešnja i okolice,* Tešnjak: Privredno-kulturni informator, 97–137.

Ćurić, Hajrudin (1958), „Školstvo u sjeveroistočnoj Bosni posljednjih decenija turske vladavine“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne,* knjiga II, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 149–198.

Džambić, Jozo (priredio) (1995), *Pogledi u prošlost i kulturu Žepča, Zavidovića, Maglaja, Novog Šehera i Komušine,* knjiga prva, Šeherski glasnik, Novi Šeher.

Finka, Božidar – Šojat, Antun (1973), „O slavonskom dijalektu ekavskog izgovora u okolici Vinkovaca“, *Rasprave Instituta za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* knj. 2, Zagreb, 7–19.

Hadžibegović, Iljas (1991), *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća,* Oslobođenje Public, Sarajevo, 1991, 291.

Hafizović, Fazileta (2000), „Vakufi u Požeškom i Pakračkom sandžaku u periodu osmanske vlasti“, *Prilozi za orijentalnu filologiju,* 49/1999, Sarajevo, 231–251.

Hafizović, Fazileta (prevela) (2001), Popis Sandžaka Požega 1579. godine, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 423.

Halilović, Senahid *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke,* Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VII, Institut za jezik, Sarajevo, 1996, 286.

Halilović, Senahid (2002), „Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik,* knj. VIII, Institut za jezik, Sarajevo, 239–342.

Hamm, Josip (1975), „Praslavenski ‰ i njegov izgovor", *Beogradski međunarodni slavistički sastanak,* Beograd, 1975, 549–550.

Handžić, Adem (1994a), „Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni: Studije o Bosni", Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Istanbul, 7–17.

Handžić, Adem (1994b), „O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj – Doboj – Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI st.: Studije o Bosni", Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Istanbul, 19–31.

Handžić, Adem (1975–1976), „O etničkim kretanjima u ranijem turskom periodu", *Prilozi,* godina XI–XII, broj 11–12, Institut za istoriju, Sarajevo, 287–289.

Hodžić, Šaban (1958), *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788–1862. godine,* Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. II, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 65–143.

Ivić, Pavle (1957), *O govoru galipoljskih Srba,* Srpski dijalektološki zbornik, knj. XII, Beograd, 1957, XXI + 520.

Ivić, Pavle (1985), *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje, drugo izdanje,* Matica srpska, Novi Sad, 214.

Ivić, Pavle (1986), *Srpski narod i njegov jezik, drugo izdanje,* Srpaska književna zadruga, Beograd, 334.

Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih Muslimana,* Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 139.

Jahić, Dževad (1999), *Bošnjački narod i njegov jezik,* Ljiljan, Sarajevo, 124.

Jahić, Dževad (1999), *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora,* Ljiljan, Sarajevo, 267.

Jelenić, Julijan (1918), *Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca (1437–1878),* Starine, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XXXVI, Zagreb.

Jeremić, Risto (1922), „O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti", G*lasnik Geografskog društva,* sv. 7 i 8, Beograd, 141–157.

Ljuca, Adin (1999), *Maglaj: Na tragovima prošlosti, Prag – Općina grada Maglaja,* 397.

Maglajlić, Munib i Smail Terzić (1981), *Sa gornjeg čardaka,* Narodni univerzitet, Tešanj, 191.

Maočanin, Nenad (2001), *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine,* Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 198.

Mažuran, Ive (1988), *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine,* JAZU, Zavod za znanstveni rad, Osijek, 574.

Niškanović, Miroslav (1987), *„Porijeklo stanovništva tešanjskog kraja",* Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Sarajevo, 1–23.

Okuka, Miloš (1973), *O fonetskim osobenostima današnjeg govora donjeg toka Usore,* magistarski rad, rukopis, Filozofski fakultet u Sarajevu, 118.

Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv. I/1, I/2, II, III, Bošnjački institut Zürich – Odjeljenje Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

Pavičić, Stjepan (1953), Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Djela JAZU, knj. 47, Zagreb.

Pejanović, Đorđe (1955), *Stanovništvo Bosne i Hercegovine,* Naučna knjiga, Beograd, 120.

Pranjić, Pero i dr. (1981), *Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj,* Komušina, 174.

Remetić, Slobodan (1981a), „O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom bosanskom govoru", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane,* Beograd, 11, 181–186.

Remetić, Slobodan (1981b), *O nezamenjenom jatu i ikavizmima u govorima severozapadne Srbije,* Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXVII, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 105.

Rešetar, Milan (1907), *Der štokavische Dialekt,* Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, I, Südslavische Dialektstudien, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, Heft IV, 320.

Rešetar, Milan (1942), „Izgovor i pisanje praslav. vokala ‰ u dugim slogovima", Rad HAZU, Historičko-filologičkog razreda, knj. 273 (85), 207–225.

Ružičić, Gojko (1936), „Jedan nezapažen bosanski govor", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,* 16, Beograd, 236 – 254.

Sidžil Tešanjskog kadiluka od 1153. do 1159. g. H. (1740–1746), prevela Hatidža Čar Drnda – upoređenje prevedenog teksta s originalom, dopuna prevoda i rječnik termina: Salih Trako i dr. Lamija Hadžiosmanović (rukopis Centra za kulturu i informisanje u Tešnju), 259 + XIII.

Sidžil Tešanjskog kadiluka od 1165. do 1171. g. H. (1752–1758), s turskog preveo Abdulah Polimac – upoređenje prevedenog teksta sa originalom, dopuna prevoda i rječnik termina: Salih Trako i dr. Lamija Hadžiosmanović (rukopis Centra za kulturu i informisanje u Tešnju), 389.

Spasojević, Momčilo (1985), *Školstvo tešanjskog kraja,* Samoupravna interesna zajednica osnovnog obrazovanja i vaspitanja, Tešanj, 107.

Spasojević, Momčilo (1989), „Stevo Petranović“, *Privredno-kulturni informator,* Tešanj, 197–203.

Šimunović, Petar (2002), „Ojkonimija srednjovjekovne Vukovske župe“, *Folia onomastica Croatica,* knj. 11, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1–41.

Sokolović, Osman Asaf (1941), *Tešanj prije tri stoljeća, Narodna uzdanica,* Kalendar za godinu 1942, godina X, Sarajevo, 166–176.

Vujičić, Dragomir (1982), „Onomastička građa Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik,* III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 259–305.

Vujičić, Dragomir (1985), „Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Fonetske osobine“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik,* knj. V, Sarajevo, 13–171.

Vujičić, Dragomir (1990), „Govori centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne: Fonetske osobine“, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik,* knj. VI, Sarajevo, 13–125.

Vujović, Luka (1958), „Kako se razvio ekavizam mrkovićkog govora“, *Južnoslovenski filolog,* XXIII, knj. 1–4, Srpska akademija nauka, Institut za srpski jezik, Beograd, 235–246.

Vujović, Luka (1969), „Mrkovićki dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore)“, *Srpski dijalektološki zbornik, Rasprave i građa,* knjiga XVIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 77–399 (5–326).

Zirdum, Vjekoslav (1955), *Plehan i okolica,* Dobri pastir, Sarajevo, 103–132.

Kasete – Plahovići - Dvije kasete snimljenoga govora Osmana Mazalovića (1913) iz Plahovića, snimio Senahid Halilović, august 1984.

PitanjaM - Pitanja o govoru prostoga naroda, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM, Inventar folk. zapisa III, № 14497/1973, popunio za grad Maglaj učitelj Derviš Čolaković 30. aprila 1897. godine.

PitanjaT- Pitanja o govoru prostoga naroda, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM, Inventar folk. zapisa III, № 14543/1973, popunio za Tešanj i najbližu okolicu učitelj Ilija Terzić.

MedU - Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 185 – Medakovo (Tešanj), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunio Slavko Vukomanović 1978. godine.

MisU - Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 175 – Misurići (Maglaj), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunila Snježana Ćerić 1978. godine.

RajU - Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 184 – Rajševa (Teslić), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunio Slavko Vukomanović 1978. godine.

SivU - Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215. (Upitnik za mjesto Sivša, općina Tešanj, danas općina Usora, popunio Slavko Vukomanović 1978. godine.)

SrebrenicaU - Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 73 – Srebrenica (čaršija), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunio dr. Asim Peco 1980. godine.

Adresa autora
Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
refik.bulic@untz.ba

ORIGIN OF EKAVISM IN THE SPEECHES OF TEŠANJ-MAGLAJ AREA

Summary

There are several different hypothesis about the origin of ekavisms of Ekavian-Jekavian speeches of Tešanj-Maglaj area, Gojko Ružičić's hypothesis being one of them. According to it the substitution of yat was realized in another area, "probably in the vicinity of the Sava River", where from the Ekavian-Jekavian characteristics of speech were transferred to the area of Tešanj and Maglaj due to migration.

This paper discusses the Ružičić's hypothesis and migration of the Bosniak population from Slavonia by the end of seventeenth century as a possible source of ekavisms in the speeches of the Tešanj-Maglaj area.

The author shows that the evidence for the import of ekavism into Tešanj-Maglaj area is qiute probable, but that Ružičić's hypothesis could be "reinforced" by defters or other historical documents indicating that at least some Ekavian-Jekavian settlements of the Tešanj-Maglaj area have been mentioned for the first time after the great migration from Posavina. Such documents, however, are not available to us, because the Turkish registers of the villages in the Tešanj-Maglaj area made after the 1604th are not arranged. Other documents that might indicate a safe solution of the problem have not been found.

Key words: ekavisms, Ekavian-Jekavian speech, Ekavian speech, Ijekavian speech, yat substitution, Tešanj-Maglaj area